

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
Факультет міжнародного туризму та економіки
Кафедра туристичного, готельного та ресторанного бізнесу

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи
другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему

ЗАМКОВИЙ ТУРИЗМ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Виконав: студент II курсу, групи МТЕ-112м
Спеціальності 242 Туризм

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма Туризмознавство

РЕПЕТУН А.О.

(прізвище та ініціали)

Керівник ВІНДЮК А.В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут, факультет Міжнародного туризму та економіки

Кафедра Туристичного, готельного та ресторанного бізнесу

Ступінь вищої освіти Другий (магістерський) рівень

Освітньо-кваліфікаційний рівень магістр

Спеціальність 242 Туризм
(шифр і назва)

Освітня програма (спеціалізація) Туризмознавство
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри ТГРБ

Валентина ЗАЙЦЕВА

«___» _____ 2023 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

РЕПЕТУН Артему Олеговичу

(прізвище, ім'я по батькові)

- Тема роботи (проекту) Замковий туризм: зарубіжний досвід і перспективи для України
керівник роботи (проекту) ВІНДЮК А.В., д.п.н., професор _____ ,
затвердженні наказом вищого навчального закладу від 18 жовтня 2023 року № 397
- Строк подання студентом роботи (проекту) 01.12.2023 р.
- Вихідні дані до роботи (проекту) в роботі використано нормативно-правову базу України, статистичні дані Державної служби статистики, аналітичні звіти, підручники, навчальні посібники, монографії, наукові публікації, матеріали науково-практичних конференцій, Інтернет-джерела
- Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
Розділ 1. Теоретичні аспекти замкового туризму. Розділ 2. Дослідження розвитку сучасного замкового туризму. Розділ 3. Шляхи покращення розвитку замкового туризму в Україні (на прикладі Закарпаття).
- Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
3 таблиці, 1 рисунок

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	ВІНДЮК А.В., професор каф. ТГРБ	01.09.2023	02.09.2023
2	ВІНДЮК А.В., професор каф. ТГРБ	23.09.2023	25.09.2023
3	ВІНДЮК А.В., професор каф. ТГРБ	16.10.2023	18.10.2023
Нормо контроль	ГРЕСЬ-ЄВРЕІНОВА С.В., доцент каф. ТГРБ	28.11-10.12.2023	

7. Дата видачі завдання 1 вересня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	20.08-01.09.2023	Виконано
2	Вивчення літературних джерел	01.09-10.09.2023	Виконано
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну роботу	01.09-01.10.2023	Виконано
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	01.09-11.10.2023	Виконано
5	Виконання першого розділу	01.10.2023	Виконано
6	Виконання другого розділу	20.10.2023	Виконано
7	Виконання третього розділу	05.11.2023	Виконано
8	Формування висновків та рекомендацій	06-09.11.2023	Виконано
9	Оформлення кваліфікаційної роботи	10-11.11.2023	Виконано
10	Перевірка роботи на плагіат	12-15.11.2023	Виконано
11	Перевірка роботи керівником	16-20.11.2023	Виконано
12	Одержання відгуку та рецензії	22-23.11.2023	Виконано
13	Попередній захист кваліфікаційної роботи	16-20.11.2023	Виконано
14	Подання роботи на кафедру	01.12.2023	Виконано
15	Захист кваліфікаційної роботи	15.12.2023	Виконано

Студент

(підпис)

Артем РЕПЕТУН

(ім'я та прізвище)

Керівник роботи (проекту)

(підпис)

Андрій ВІНДЮК

(ім'я та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 94 с., 1 рис., 3 табл., 61 джерело.

Об'єкт дослідження – замковий туризм.

Мета роботи – визначення перспектив розвитку замкового туризму в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.

Методи дослідження: загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема порівняння (при порівнянні України та Європи щодо замкового туризму), аналіз літературних джерел та Інтернет ресурсів (при розгляді стану та перспектив розвитку замкового туризму), узагальнення, статистичний метод.

В першому розділі кваліфікаційної роботи розглянуто теоретичні аспекти замкового туризму, поняття; види та форми замкового туризму; охарактеризовано замковий туризм як складову туристичної індустрії. В другому розділі кваліфікаційної роботи проаналізовано сучасний стан розвитку замкового туризму в світі та в Україні. У третьому розділі кваліфікаційної роботи надана характеристика Закарпатської області, розглянуто сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку замкового туризму в Закарпатській області,.

У висновках узагальнено основні результати дослідження.

Одержані результати кваліфікаційної роботи можуть використані в туристичній фірмі при організації замкових турів.

ЗАМКОВИЙ ТУРИЗМ, УКРАЇНА, ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ,
ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ, ЗАМОК, ФОРТЕЦЯ

АНОТАЦІЯ

РЕПЕТУН А. О. Замковий туризм: зарубіжний досвід і перспективи для України. – Кваліфікаційна робота.

В роботі розглянуто теоретичні аспекти замкового туризму, види та класифікацію. Надана характеристика замкового туризму як складової туристичної індустрії. Досліджено сучасний стан розвитку замкового туризму в світі та в Україні. Визначено шляхи покращення розвитку замкового туризму в Україні. Розглянуто проблеми та перспективи розвитку замкового туризму в Закарпатті.

Ключові слова: замковий туризм, Україна, Закарпатська область, туристична індустрія, замок, фортеця.

ANNOTATION

Repetun A. O. Castle tourism: foreign experience and prospects for Ukraine. – Qualifying work.

Theoretical aspects of castle tourism, types and classification are considered in the work. The characteristics of castle tourism as a component of the tourism industry are given. The current state of development of castle tourism in the world and in Ukraine is studied. Ways to improve the development of castle tourism in Ukraine are identified. Problems and prospects for the development of castle tourism in Transcarpathia are considered.

Keywords: castle tourism, Ukraine, Zakarpattia region, tourist industry, castle, fortress.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ	10
1.1. Поняття, види та форми замкового туризму	10
1.2. Характеристика замкового туризму як складової туристичної індустрії	19
Висновки до розділу 1	26
Розділ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ	28
2.1. Закордонний досвід розвитку замкового туризму	28
2.2. Розвиток замкового туризму в Україні	33
Висновки до розділу 2	46
Розділ 3. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)	47
3.1. Характеристика Закарпатської області	47
3.2. Проблеми та перспективи розвитку замкового туризму в Закарпатті	52
Висновки до розділу 3	79
ВИСНОВКИ	81
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	84
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Замковий туризм є популярною формою подорожей, що дозволяє туристам зануритися в історичне та культурне багатство через відвідування замків по всьому світу. Він включає екскурсії до замків, палаців та фортець, які часто пов'язані з історичними подіями, легендами та важливими історичними постатями. Замковий туризм приваблює різноманітних відвідувачів, від істориків та архітектурних ентузіастів до тих, хто зацікавлений у культурі та красі старовинних споруд. Відомі місця замкового туризму включають замки Європи, такі як Луарська долина у Франції, замки Шотландії та Нойшванштайн в Німеччині.

В світі налічується понад мільйон замків. Цей феномен свідчить про глибокий вплив замкової архітектури на історичний та культурний розвиток багатьох регіонів світу. Європа, зокрема, має значну частку цієї кількості. Німеччина, яка часто вважається «країною замків», веде за кількістю замків у Європі. Вона славиться своїми численними історичними фортецями, серед яких найвідоміший – Нойшванштайн. Франція, зі своїми замками Луарської долини, також займає важливе місце в європейській замковій архітектурі. Англія, Шотландія та Ірландія, зі своєю багатою історією середньовічних фортець та замків, також вносять значний вклад у цю статистику. Ці дані не тільки відображають архітектурну та історичну цінність замків, але й підкреслюють їх важливість для туристичної індустрії та культурного збагачення.

Різні аспекти дослідження даної теми висвітлені в наукових роботах таких вітчизняних вчених, як: Н. Аніпка, М. Белікової, О. Бордун та С. Білоус, О. Іванова, Н. Кирилевича, О. Лесика О. Мацюка, Ю. Нельговського, В. Пірка, М. Рутинського та ін. Замковий туризм суттєво впливає на місцеву економіку. Він сприяє створенню робочих місць, розвитку інфраструктури та зростанню доходів від туризму. Цей сектор туризму також має значний вплив на збереження історичних пам'яток,

оскільки доходи від туризму часто використовуються для реставрації та підтримки замків.

Вищезазначене визначили об'єктивну необхідність подальшого розвитку дослідження, зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи, її мету і завдання.

Мета роботи – визначення перспектив розвитку замкового туризму в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішується кілька основних задач:

- розглянути теоретичні аспекти замкового туризму;
- дослідити сучасний стан розвитку замкового туризму в світі та в Україні;
- визначити шляхи покращення розвитку замкового туризму в Україні (на прикладі Закарпаття).

Об'єктом дослідження є замковий туризм.

Предметом дослідження є сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні.

В якості інформаційної бази були використані різні навчальні посібники, статті, монографії вітчизняних і зарубіжних авторів з даної тематики, а також інтернет-ресурси.

Для вирішення поставлених завдань у роботі використано такі методи дослідження: порівняння (при порівнянні України та Європи щодо розвитку замкового туризму), аналіз літературних джерел та Інтернет ресурсів (при розгляді стану та перспектив розвитку замкового туризму), узагальнення, математичний метод, статистику.

Наукова новизна роботи полягає у доповненні даних про стан та розвиток замкового туризму в Україні та Європи.

Практична значимість полягає в тому, що результати аналізу розвитку замкового туризму в Закарпатті можуть використані в туристичній фірмі. Результати дослідження також можуть бути використанні при викладанні

дисципліни «Спеціалізовані види туризму», «Туристичні ресурси України» для студентів спеціальності 242 «Туризм».

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні результати, які викладені в кваліфікаційній роботі, доповідалися й обговорювалися на II Міжнародній науково-практичній конференції «Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства» (м. Запоріжжя, 10 листопада 2023 р., НУ «Запорізька політехніка») за результатами, якої опубліковано тези доповідей [61].

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку посилань (61 найменування), додатків. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінки, основний зміст роботи викладено на 83 сторінках. Робота містить 3 таблиці та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

1.1. Поняття, види та форми замкового туризму

Замковий туризм є різновидом історико-культурного туризму. У свою чергу, під поняттям історико-культурного туризму розуміють різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з історією та культурним надбанням.

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку даної території пам'ятників матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи історико-культурних рекреаційних ресурсів належать:

- а) пам'ятки історії;
- б) історико-архітектурні пам'ятки;
- в) пам'ятки сучасної архітектури;
- г) унікальні споруди культури тощо.

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних, у тому числі туристичних, потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку.

Деякі країни, наприклад, Словаччина, Польща та Чехія, значну частину прибутків, які дає рекреаційне господарство, отримують від умілої експлуатації історико-культурного потенціалу. Цьому сприяє велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вміла організація туристичних послуг.

Слово «замок» походить з польської мови, від слова «zamek», де воно, подібно до чеської «zátek», являє собою кальку німецького слова – «slōz», тобто «замóк», «засув», а також «фортеця». У свою чергу воно калькує від латинського слова «clūsa» – «замóк», «зáмок», «форт», «укріплення».

Термін «замок» означає – укріплене житло феодала доби середньовіччя

з оборонними, господарськими, культовими будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром із кількома вежами. Як правило, замок займав найвигідніше, з військової точки зору, положення на місцевості.

До наших днів зберіглася велика кількість замків, які визнані пам'ятками історії та культури. Відмітимо, що найчастіше під словом «замок» мають на увазі середньовічний європейський замок. Через своє подвійне значення фортеці та помешкання, середньовічні замки нерозривно пов'язані з фортифікаційною та житловою архітектурою [44].

Вітчизняний науковець О. Лесик запропонував класифікувати всі слов'янські замки і монастирі за придатністю цих пам'яток для розміщення в них функціональних груп приміщень закладів готельного господарства й туризму. На основі аналізу історичної цінності замків і палаців, особливостей їх розташування, характеристики навколишнього ландшафту, технічного стану, особливостей об'ємно-просторових та архітектурно-планувальних рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування цих пам'яток до сучасних реалій, усі оборонні споруди необхідно розподілити на чотири охоронно-функціональні класи:

- до класу «А» відносить такі пам'ятки архітектури, як заповідники в Києво-Печерській лаврі, Львові, музеї в замках Ужгорода, Луцька тощо;

- до класу «Б» віднесено замки і монастирі, придатні для використання під готельну інфраструктуру та сервіс зокрема, замки в Свіржі, Бережанах, Жовкві, частина приміщень монастирів у Браїлові, Підкамені, відпочинкові пансіонати – замки у Бродах, Підгірцях, Збаражі;

- до класу «В» віднесено замки і монастирі, які частково можна використовувати для розташування туристичних закладів – замки в Невицькому, Хусті; – пам'ятки архітектури, поруч з якими можна будувати турбази, готелі, бази відпочинку: замки в Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Білому Камені, Корці, Підзамочку, Королевому, Невицькому, Володимирі-Волинському, Кременці тощо.

До замків і монастирів класу «Г» віднесено численні пам'ятки, що

використовуються під історико-архітектурні заповідники, різні музеї, навчальні заклади, санаторії, інтернати, будинки для престарілих, культосвітні установи, а також діючі монастирські комплекси [34].

Оскільки загальноприйнятого поняття «замковий туризм» не існує, необхідно теоретично обґрунтувати цей перспективний вид туризму. Для цього доцільно звернутися до тлумачного енциклопедичного словника, щоб зрозуміти суть поняття «замок», яке є ключовим для визначення цього виду туризму.

Такі явища, як замки досліджують архітектори, історики та археологи. Вчені розглядають концепцію «замку» з різних точок зору, з таких основних галузей, як кастеологія, архітектура, археологія, історична соціологія та історична військова наука. У кожному напрямку дослідники по-своєму тлумачили термін «замок», віддаючи пріоритет його окремим ознакам. Польський дослідник оборонної архітектури Я. Богдановський зазначає, що всі ці напрямки мають свою головну тенденцію, як чітко наукову, поверхову, так і популярну, не виключаючи великої кількості спрощень і навіть помилок [12].

Слово «замок» походить з польської мови від слова «zamek», яке, як і чеське «zamek», є поверненням до німецького слова «sloz», що означає «замок», «засув», «фортеця». Воно, у свою чергу, походить від латинського слова «clusa» – «замок», «замок», «фортеця», «укріплення».

Отже, слово «замок» походить з польської мови і перекладається як «фортеця, укріплення» – споруда (комплекс), що виконує як житлові, так і фортифікаційні функції. Замки, об'єкти такого туризму, спочатку будувалися у вигляді неприступних фортець, головним призначенням яких був захист заможних феодалів або цілих міст, але пізніше з розвитком зброї та винайденням пороху вони втратили свою основну функцію. Користування поступово почало перетворюватися на палац.

Термін «замок» стосується укріпленого житла середньовічного феодала з оборонними, господарськими та культовими спорудами, як правило,

оточене високими кам'яними стінами та кількома вежами. Зазвичай, з військової точки зору, замки займають найбільш вигідні позиції на місцевості [41].

В Оксфордській енциклопедії сказано, що замок – це укріплення, яке захищає місто чи регіон, а також є резиденцією середньовічного барона. Кельтські форти на схилах пагорбів і саксонські міста також були відомі як «замки», де місцеве населення часто могло ховатися [46].

Багатозначність слова «замок» впливає зі складності та багатогранності самого цього явища. Жодна з характеристик не суперечить одна одній і є взаємо уточнюючими [13].

У Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій цим словом позначають укріплення різного призначення: феодальні садиби, переважно поселення військового характеру, які споруджувалися для оборони місцевостей і стратегічних пунктів. У середньовічній Західній Європі поняття «замок» також не було детермінованим [33].

Традиційна назва «замок» продовжує застосовуватися до житла, яке втратило свою оборонну функцію, або споруди, стилізованої під замок, але не оборонної у військовому розумінні.

Замки іноді вважають частиною більш широкого поняття «фортеця» [14]. Особливо це стосується замків XVII ст. І навпаки, є деякі приклади коли присвоюють назву «замок» фортеці, яка не має житлової функції [14].

Дослідник Б. Дибас доводить, що в Речі Посполитій в XVII ст. у термінологію, яка використовувалася для опису доповнених об'єктів, внесено важливі зміни. Науковець вказує на дату 1730-х років, коли з появою слова «замок» у вжиток увійшло слово «фортеця». Крім того, термін «фортеця» застосовується до військових цілей, таких як замки та міста. На думку Б.Дибаса, вживання слова «фортеця» відображає процес розвитку військової техніки та його вплив на сферу політики і соціально-економічної сфери [35].

З усіх укріплених поселень, відомих як замки, справжніми замками в соціальному розумінні є: 1) великокнязівські (королівські) резиденції;

2) двори (приватні замки у приватних містах, центрах великих маєтків); 3) будь-які укріплення феодалів краю.

Отже, основним свідченням ідентифікації певного оборонного комплексу чи укріплення як замку є його соціальне призначення. Підсумовуючи дослідження, можна описати замки 16-18 ст. з архітектурної точки зору – як самостійний головний комплекс, що складається з укріплень, резиденцій та інших допоміжних будівель, з'єднаних спільним фортифікаційним периметром. Під час бойових дій комплекс пристосований для довгострокової оборони в умовах облоги, в першу чергу має фортифікаційні укріплення, розроблені для ефективної боротьби з можливим супротивником, які представлятимуть цитадель влади та авторитету власника і будуть служити гарантом його безпеки. Невід'ємною ознакою замку є наявність головного житлового будинку представницького чи житлового характеру, де проживала знатна родина – власник замку, або намісник власника замку та його сім'я, оскільки існував постійний потік гостей до міста та з міста. Крім того, на території замку зазвичай розташовувалися другорядні резиденції для гарнізону, челяді та інших жителів замку, культові споруди (церкви чи храми), господарські будівлі тощо.

Дослідники національної оборонної спадщини зазначали, що виникнення, існування й занепад замків та інших явищ у різних країнах відбувалися в різні періоди та нерозривно пов'язані з суспільно-політичною системою країни [9]. Крім того, окремі особливості характерні для замків для різних регіонів і для різних періодів часу. Проте можна виділити такі спільні риси замків, як поєднання в одному комплексі житлових і оборонних функцій.

Таким чином, на нашу думку, можна дати таке трактування поняття «замковий туризм». Замковий туризм – це особливий вид пізнавального туризму, який базується на відвідуванні привабливих фортифікаційних і палацових споруд, є ефективним засобом культурного та патріотичного виховання особистості.

Класифікація замкового туризму може ґрунтуватися на різних аспектах, таких як історична значимість, архітектурний стиль, географічне розташування, а також на специфічних тематиках або подіях, пов'язаних із замками. Наприклад, деякі замки можуть бути відомі завдяки своїм середньовічним або ренесансним архітектурним стилям, інші – через свою роль у важливих історичних подіях або легендах. Також існують тематичні тури, наприклад, тури «замками привидів» або «замками великих битв». Кожен з цих аспектів формує унікальну підкатегорію в рамках замкового туризму.

Види замкового туризму можуть включати: тематичні тури, історичний, архітектурний, пригодницький, культурно-мистецький, люксовий та ексклюзивний туризм. Особливості зазначених видів подані у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Види та особливості замкового туризму

Вид замкового туризму	Особливості
Історичний туризм	Відвідування замків, які мають важливе історичне значення та зберігають культурну спадщину.
Архітектурний туризм	Зосередження на архітектурних особливостях замків, від романського до ренесансного стилів.
Пригодницький туризм	Активні види відпочинку, які можуть включати дослідження замкових руїн або участь в реконструкціях історичних подій.
Тематичні тури:	Тури по «замках привидів» або «замках знаменитих легенд».
Культурно-мистецький туризм	Відвідування замків, які є місцем проведення культурних заходів, як-от концертів, виставок та фестивалів.
Люксовий та ексклюзивний туризм	Проживання у замках, перетворених на готелі чи курорти, що пропонують високий рівень сервісу та ексклюзивні послуги.

Можна представити класифікацію замкового туризму, яка відображає різноманітність цього явища, яка включає: історичний туризм, архітектурний туризм, культурний туризм, пригодницький туризм, ексклюзивний туризм та освітній туризм (див. таблицю 1.2).

Таблиця 1.2 – Види та особливості замкового туризму

Вид замкового туризму	Зміст
Історичний туризм	Зосередження на замках з важливою історичною цінністю, де особлива увага приділяється історичним подіям, епохам та видатним постатям, пов'язаним з цими замками
Архітектурний туризм	Фокусування на унікальних архітектурних характеристиках замків, від готики та ренесансу до бароко та романтизму
Культурний туризм:	Відвідування замків, які є місцями проведення культурних заходів, таких як музичні фестивалі, виставки та реконструкції історичних подій.
Пригодницький туризм:	Активний відпочинок, включаючи походи та дослідження замків та їхніх територій, а також участь у тематичних квестах чи пошуках скарбів.
Ексклюзивний туризм:	Перебування в замках, перетворених на розкішні готелі або місця проведення ексклюзивних заходів
Освітній туризм:	Організація екскурсій та освітніх програм, спрямованих на вивчення історії, культури та архітектури замків.

Ця класифікація допомагає зрозуміти широкий спектр можливостей, які пропонує замковий туризм, і важливість його розвитку як частини культурно-історичної спадщини.

Замки часто стають місцями проведення культурних фестивалів, які

можуть включати середньовічні ярмарки, музичні концерти та театральні вистави. Такі події дозволяють відвідувачам не тільки насолоджуватися культурними заходами, а й відчути атмосферу минулих епох.

Деякі замки проводять кінофестивалі, демонструючи історичні фільми або кінопокази під відкритим небом, що додає магичності та унікальності досвіду перегляду.

Розвиток замкового туризму також включає заходи зі збереження природи та ландшафтів навколо замків. Це може включати створення екологічних стежок, заходи щодо збереження місцевої флори та фауни та освітні програми про екологію регіону.

Замки можуть використовуватися як платформи для міжнародних культурних обмінів та фестивалів, залучаючи артистів та виконавців з різних країн.

Розвиток освітніх та інтерактивних програм у рамках замкового туризму сприяє не тільки збереженню історичної спадщини, але й розвиває глибоке розуміння та цінність історії і культури в серцях відвідувачів. Від інтерактивних та освітніх заходів до культурних фестивалів та екологічних ініціатив, замковий туризм надає багатогранний підхід до досвіду пізнання історії та культури, сприяючи сталому розвитку та міжкультурному збагаченню.

Варто зазначити, що за архітектурним стилем замки поділяються на: давньоруський стиль, готику, ренесанс, бароко та інші стилі.

За ступенем збереження замки поділяються на:

- цілі, добре збережені та в задовільному технічному стані;
- такі, що зазнали руйнування та реставровані, але з деякими втратами, проте їх технічний стан дозволяє використовувати їх для сучасних потреб;
- зруйновані і не відновлені, збереглися фрагментарно, але окремі будівлі в їх межах можна пристосувати для сучасного використання;
- зруйновані і збережені в руїнах, поверховий план будівель

невідомий і не підлягає огляду.

За цінністю замки мають світове (внесені до Списку культурної спадщини ЮНЕСКО), європейське, національне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за певними стандартами та методиками.

Замкові комплекси являють собою укріплену територію з житловими, господарськими, культовими, військовими та ін. будівлями зазвичай оточену об'єктами і спорудами оборонного типу – валами, ровами, мурами, бастіонами, вежами тощо. Їх можна класифікувати за значною кількістю ознак. Для туристичного використання найбільше значення мають наступні класифікаційні підходи.

За ступенем збереженості замкові комплекси можуть бути незруйнованими, зруйнованими і відновленими, зруйнованими і невідновленими.

Останні представлені зруйнованими зі значними залишками-руїнами, доступними для огляду, та зруйнованими без значних залишків, які не дають уявлення про план споруди і недоступні для огляду.

За цінністю замкові комплекси можуть мати всесвітнє (внесені у список культурного надбання людства ЮНЕСКО), європейське, загальнонаціональне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за допомогою певних критеріїв і методик.

Класифікація за архітектурним стилем передбачає поділ замкових комплексів на споруджені в давньоруському, готичному, ренесансному, барочному та інших стилях.

За хронологією замкові комплекси України належать до таких історичних періодів: доба Київської Русі (800-1240 pp.); доба монголо-татарського, литовського і польського панування (1240-1648 pp.); доба національно-визвольної війни та козацької держави (1648-1775 pp.); доба панування Російської та Австро-угорської імперій (1775-1917 pp.).

За особливостю призначення серед замкових комплексів слід розрізняти замки-фортеці і замки-палаці. Обидва об'єкти є пам'ятками оборонного зодчества.

1.2. Характеристика замкового туризму як складової туристичної індустрії

Історія замкового туризму – це захоплююче переплетення культури, історії та подорожей, яке заслуговує глибокого дослідження. Подорожі до замків стали популярними серед широкого кола людей, починаючи з 19-го століття, і продовжують бути привабливими й сьогодні.

Вперше інтерес до замків як туристичних об'єктів з'явився у період Романтизму у 19 столітті. Цей час характеризувався зростаючим інтересом до середньовічної архітектури та історії, що стимулювало туристичні поїздки до замків та руїн. Цей період також збігся з покращенням транспортних засобів, що зробило подорожі до віддалених замків доступнішими.

У 20-му столітті замковий туризм продовжив зростати, особливо після Другої світової війни, коли економічне відновлення та покращення умов життя дозволили більшій кількості людей подорожувати. Замки почали використовуватися не тільки як історичні об'єкти, але й як місця для культурних заходів, таких як музичні фестивалі та тематичні виставки.

Сьогодні замковий туризм є однією з ключових складових світової туристичної індустрії. Це не тільки спосіб ознайомлення з історією та культурою, але й засіб для збереження історичних пам'яток. Сучасні технології, такі як віртуальна реальність, допомагають оживити історію замків та зробити відвідування більш інтерактивним. Замковий туризм відіграє важливу роль у збереженні культурної спадщини. Він сприяє реставрації та підтримці історичних споруд, а також підвищує обізнаність про історичні та культурні цінності.

Історія замкового туризму є дзеркалом змін у суспільних інтересах і

технологіях. Від раннього захоплення історією до сучасного використання як культурних, так і розважальних місць, замки продовжують приваблювати та захоплювати людей по всьому світу.

Половина людства так чи інакше пов'язана з туризмом. Серед видів і форм туризму, що постійно зростає, культурний туризм і екотуризм міцно займають лідируючі позиції. Понад 40% світового туристичного руху викликано лише культурними мотивами, тобто бажанням пізнати, доторкнутися, відчувати, познайомитися зі світом, національними та місцевими культурними цінностями, звичаями, національними особливостями [25].

У міру зростання туристичних потоків все більше об'єктів і явищ культурного і природного середовища залучаються до туристичного обороту через культурні мотиви і бажання подорожувати в природних умовах. Водночас існує багато проблем у виборі таких видів туризму які б не лише використовували спадщину, але й забезпечували її збереження та відродження, позитивно впливаючи на динаміку трансформацій та перетворень. Наша країна має величезний історико-культурний туристичний потенціал, і перспектива розвитку та розширення туристичних послуг у сфері культурного та екотуризму не викликає сумнівів. Цьому сприяє розвиток інфраструктурних інституцій на даному етапі, підвищений світовий інтерес до України, розвиток сфери туристичних промислових послуг та багато інших факторів.

У цьому контексті може бути реалізовано питання охорони та активізації спадщини в процесі використання туризму. Причому спектр цих питань дуже широкий – від захисту об'єктів від туристів до збереження автентичності сприйняття. Відповідно, успішне вирішення цих проблем потребує масштабних нормативно-правових та організаційних заходів в інтересах збереження спадщини. У період 1980-х рр. Міжнародне співтовариство досягло значних успіхів у регулюванні відносин між спадщиною та туризмом.

У цьому контексті може бути реалізовано питання охорони та

активізації спадщини в процесі використання туризму. Причому спектр цих питань дуже широкий – від захисту об'єктів від туристів до збереження автентичності сприйняття. Відповідно, успішне вирішення цих проблем потребує масштабних нормативно-правових та організаційних заходів в інтересах збереження спадщини. У період 1980-х рр. Міжнародне співтовариство досягло значних успіхів у регулюванні відносин між спадщиною та туризмом [34].

На міжнародному рівні проблеми та напрямки використання спадщини туристами відображені в ряді міжнародних документів Всесвітньої туристичної організації ООН. Відповідно, Манільська декларація про всесвітній туризм (1980 р., Декларація «В», параграф 10) зазначає: «Розвиток туризму на національному та міжнародному рівнях може зробити позитивний внесок у життя націй за допомогою за допомогою добре підготовленої і якісної пропозиції для захисту та збереження культурної спадщини, туристичних цінностей та навколишнього природного, соціального та людського середовища.

Один із принципів (Принцип III), проголошений у Гаазькій декларації з туризму (1989) звучить так: «Незаймане природне, культурне та людське середовище є головною умовою для розвитку туризму. Крім того, раціональне управління туризмом може зробити значний внесок у збереження та розвиток природного середовища та культурної спадщини, а також підвищення рівня життя».

Глобальний етичний кодекс туризму (1999) проголошує, що «право на подорож» належить кожному на нашій планеті, і що туристичні ресурси є спільним надбанням усіх людей; громади на їхніх територіях мають особливі права та обов'язки щодо них. Згідно з Кодексом, «право на туризм» включає право на збереження культурної самобутності народів і націй землі, а також право на незаймане культурне та людське середовище.

У цьому ж кодексі містяться рекомендації щодо охорони спадщини під час її використання туристами, у тому числі рекомендації щодо використання

фінансових ресурсів для утримання, охорони, поліпшення та реставрації об'єктів спадщини. Подібний підхід анонсується в документах ЮНЕСКО [19].

Зокрема, в якості одного з мандатів, ухвалених Міжурядовою конференцією «Плану дій з політики в сфері культури в інтересах розвитку» вказане конкретне завдання, яке полягає в забезпеченні того, щоб туризм поважав культуру та навколишнє середовище, а доходи від туризму використовувалися для справедливого збереження ресурсів спадщини та посилення культурного розвитку.

Принципове значення для розгляду та вирішення проблеми охорони туристичної спадщини має прийнята та підтримана Всесвітньою туристичною організацією ООН концепція сталого розвитку туризму. Поява концепції сталого розвитку в публікаціях другої половини 1980-х років у взаємозв'язку з документами Організації Об'єднаних Націй щодо проблем навколишнього середовища та розвитку стала логічним проясненням перспективи довгострокового прогресу, підтримки стандартів цивілізованого життя та зростання капіталу. Мається на увазі розвиток економічної системи, регулювання економічної, соціальної та екологічної сфер. Таке регулювання спрямоване на запобігання переходу соціокультурних та економічних систем у стан незворотної деградації.

Вищезазначений принциповий підхід до використання туристичної спадщини знайшов відображення і в українському законодавстві у сфері туризму, а також у сфері культурної та природоохоронної політики. Тому в національному законодавстві про основи туристичної діяльності основними цілями державного регулювання туристичної діяльності визначено охорону навколишнього природного середовища та створення умов для освітньої та оздоровчої діяльності туристів, експонування об'єктів туризму, раціональне використання природної та культурної спадщини.

Основу історико-культурного та природного потенціалу України становлять історичні поселення, музеї-садиби, музеї-заповідники,

національні та природні парки, природні заповідники та деякі інші види особливо охоронюваних природних територій – усього понад 1000 об'єктів, розташованих у різних місцях нашої великої країни.

Саме біля таких об'єктах здебільшого зосереджені культурно-історичні та природні пам'ятки, збережені традиції та створені найбільш сприятливі організаційні, адміністративні та інші передумови для охорони, адаптації, розвитку та регулювання культурних пам'яток для туристичного використання. Разом з тим, сучасні туристичні технології дають новий імпульс соціально-економічному розвитку таких об'єктів.

Уся історико-культурна спадщина України перебуває під охороною держави. Спеціальний закон України від 08.06.2000 р. № 1805-ІІ «Про охорону культурної спадщини» [38] регулює правові, організаційні, соціально- економічні відносини у сфері охорони національної культурної спадщини з метою її охорони, використання в суспільному житті та збереження традиційного характеру навколишнього середовища на благо нинішніх і майбутніх поколінь.

Статтею 1 цього Закону України затверджуються такі офіційні краєзнавчі терміни:

- культурна спадщина – група об'єктів культурної спадщини, які люди успадкували від попередніх поколінь;
- об'єкт культурної спадщини – ділянки, споруди (витвори), комплекси (об'єкти), їх частини, пов'язані з ними території чи водойми, інші природні, природно-штучні чи рукотворні об'єкти незалежно від стану їх збереження, що становлять цінність для нашого часу з точки зору антропології, археології, естетики, етнографії, історії, мистецтва, науки чи художнього вигляду;
- пам'ятка – культурна спадщина національного або місцевого значення, включена до Державного реєстру нерухомого майна України;
- охорона культурної спадщини – комплекс заходів щодо обліку (виявлення, наукового дослідження, класифікації, державної реєстрації),

охорони, збереження, належного утримання, використання за призначенням, консервації, реставрації та музеологізації об'єктів культурної спадщини.

Стаття 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини» [52] передбачає такі офіційні класифікації об'єктів національного культурного надбання (рис. 1.1).

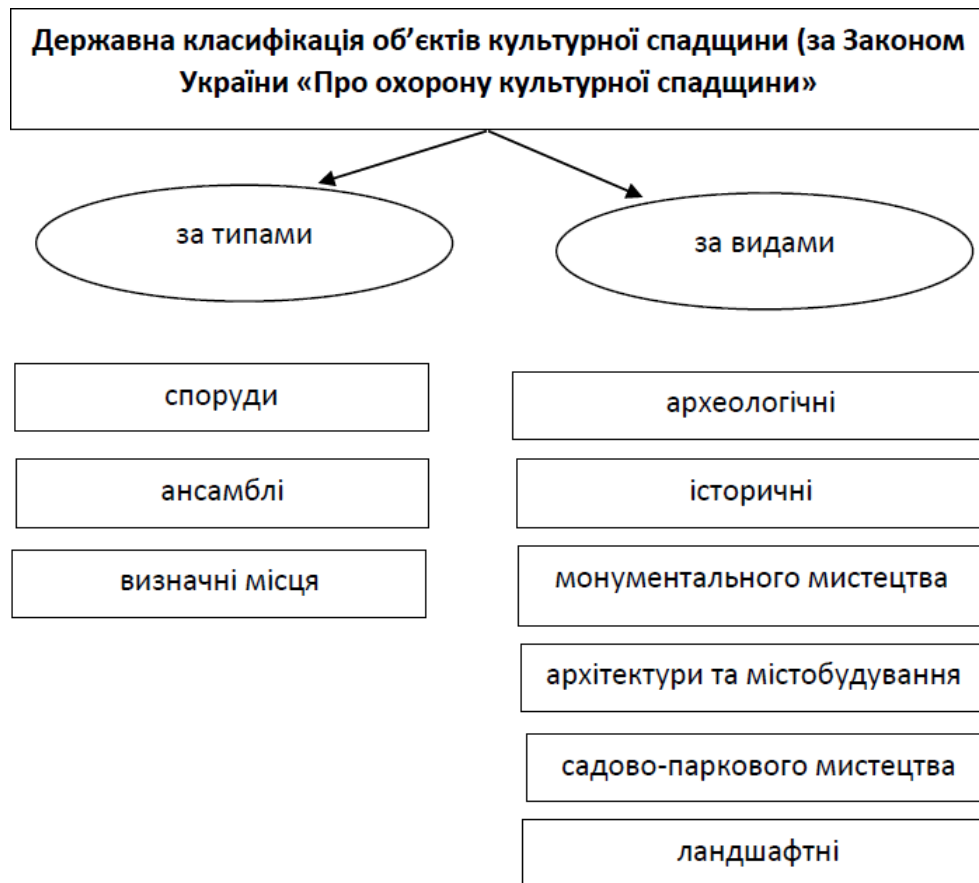

Рис. 1.1. Чинний в Україні державний класифікатор об'єктів національної історико-культурної спадщини

Закон України «Про охорону культурної спадщини» дає такі роз'яснення щодо офіційного використання туристично-краєзнавчих понять:

– споруди (витвори) – архітектурні та інженерні твори мистецтва та природні чи штучні елементи, монументальні скульптури та монументальний живопис, археологічні пам'ятки, печери з наявними свідченнями діяльності людини, будівлі чи місця, в яких зберігаються реальні свідчення важливих історичних подій, життя та діяльності відомих людей;

- комплекси (ансамблі) – набір окремо стоячих або з'єднаних між собою будівель різного призначення, визначених топографією, відомих своїм архітектурним та органічним зв'язком із ландшафтом;

- визначні місця – місцевість або ландшафт, визначений топографією, створений природою, який надає нам часову цінність з точки зору антропології, археології, естетики, етнографії, історії, мистецтва, науки або художнього вигляду;

- археологічні об'єкти – городища, кургани, залишки поселень, стоянки, укріплення, казарми, заводи, іригаційні споруди, дороги, кладовища, культові місця та споруди, мегаліти, петрогліфи, пам'ятки історичного культурного призначення, місця давніх битв, підводна діяльність людини тощо;

- історичні об'єкти – будинки, будівлі, їх комплекси, окремі поховання та кладовища, важливі місця, пов'язані з важливими історичними подіями, життям і діяльністю видатних людей, культурою і побутом людей;

- об'єкти монументального мистецтва – твори образотворчого мистецтва, як самостійні (окремі), так і пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками чи утвореними ними комплексами (ансамблями);

- об'єкти архітектури та містобудування – історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давніх планів і будівель, окремі архітектурні споруди та пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва;

- об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркової забудови та природного або рукотворного ландшафту;

- ландшафтні об'єкти – природні території, що мають історичну цінність [44].

В Україні створено національну систему охорони пам'яток історії та культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, який є спеціально

уповноваженою установою з питань охорони культурної спадщини. Крім того, в Україні існує чимало громадських організацій та об'єднань, товариств, асоціацій, які займаються питаннями охорони культурної спадщини.

Серед громадських об'єднань провідну роль у нашій державі посідає Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. У грудні 1966 р. відбулися установчі збори Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а наступного року було затверджено статут. Першим головою товариства було обрано Дубину К.К. З 1967 по 1988 рр. товариство очолював академік АН УРСР П.Т. Тронько. Лише за перший рік існування членство Асоціації перевищило 2 мільйони осіб.

Основним завданням діяльності Товариства охорони пам'яток історії та культури України є залучення громадськості до виявлення, охорони, дослідження та популяризації пам'яток історії та культури.

За своєю структурою, метою, формою та методами роботи Асоціація є організацією з місцевою історичною базою та розгалуженою мережею місцевих осередків. Помітним напрямом її діяльності є виявлення, документування, облік та дослідження всіх типологічних груп рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, сприяння науковому розвитку пам'яткознавства, еколого-культурні питання, вивчення причинно-наслідкових зв'язків і впливу людей на місцеве культурне середовище.

Товариство проводить науково-дослідну роботу на громадських засадах через свої науково-методичні ради, відділи та комітети, які об'єднують науковців, краєзнавців, діячів культури та фахівців різних галузей знань.

Висновки до 1 розділу

Замкові комплекси являють собою укріплену територію з житловими, господарськими, культовими, військовими та ін. будівлями зазвичай оточену

об'єктами і спорудами оборонного типу – валами, ровами, мурами, бастіонами, вежами тощо. Їх можна класифікувати:

- за ступенем збереженості замкові комплекси можуть бути незруйнованими, зруйнованими і відновленими, зруйнованими і невідновленими.

- за цінністю замкові комплекси можуть мати всесвітнє (внесені у список культурного надбання людства ЮНЕСКО), європейське, загальнонаціональне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за допомогою певних критеріїв і методик.

Класифікація за архітектурним стилем передбачає поділ замкових комплексів на споруджені в давньоруському, готичному, ренесансному, барочному та інших стилях.

За хронологією замкові комплекси України належать до таких історичних періодів: доба Київської Русі (800-1240 рр.); доба монголо-татарського, литовського і польського панування (1240-1648 рр.); доба національно-визвольної війни та козацької держави (1648-1775 рр.); доба панування Російської та Австро-угорської імперій (1775-1917 рр.).

За особливістю призначення серед замкових комплексів слід розрізняти замки-фортеці і замки-палаці.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

2.1. Закордонний досвід розвитку замкового туризму

У світі налічується понад мільйон замків, з найбільшою концентрацією у Європі, зокрема в Німеччині. Європа, безумовно, є лідером у сфері замкового туризму, пропонуючи неперевершену різноманітність історичних та архітектурних пам'яток. Багато замків у Східній і Західній Європі. Найбільш популярні французькі замки-готелі. Користуються популярністю також замки Великобританії, Німеччини, Австрії, Угорщини, Швейцарії, Іспанії, Італії, Чехії, Польщі, Прибалтики.

Замковий туризм нині користується найбільшим попитом у Європі – йому надають перевагу майже 30% туристів. В Польщі охороняється близько 1500 замків і фортець, частина з них законсервована й перебуває під постійним наглядом археологів, а частина активно інтегрована у прибутковий готельний, ресторанний, фестивально-анімаційний та екскурсійно-туристичний бізнес. Тобто, замки продовжують жити і служити людям. Аналогічна ситуація має місце в Чехії, де на невеличкій за розмірами території зосереджено аж 3000 фортифікацій, якими опікується не стільки держава, скільки кожна місцева громада країни. А 2/3 чеських замків нині є приватною власністю. Ця обставина не «закрила» їх перед туристами, а навпаки посприяла настільки тісній інтеграції у туристичний бізнес, що зараз будь-яка туристична подорож у Чехію не обходиться без відвідин принаймні 3-10 замків. Прибутки від замкового туризму у Чехії щорічно сягають рівня 700 – 800 млн. EUR.

Статистика показує, що замковий туризм займає значну частку від загального обсягу культурного туризму. Замки є популярними об'єктами відвідування, з притягуючи мільйони туристів щороку. Наприклад, замок Нойшванштайн у Німеччині приваблює понад 1,5 мільйона відвідувачів на

рік, а Луарська долина у Франції – близько 2,5 мільйона.

Також варто відзначити, що замковий туризм суттєво впливає на місцеву економіку. Він сприяє створенню робочих місць, розвитку інфраструктури та зростанню доходів від туризму. Цей сектор туризму також має значний вплив на збереження історичних пам'яток, оскільки доходи від туризму часто використовуються для реставрації та підтримки замків.

Європейські країни можна вважати зразком практичного втілення використання замків в туристичній сфері. Замковий туризм в Європі дуже популярний і суттєво поповнює державний бюджет. Як свідчать дані ВТО, більшість замків Європи сьогодні успішно використовуються в готельному та ресторанному бізнесі, а також в туризмі в цілому. Європейські туристи часто люблять пожити кілька днів у середньовічному замку, спробувати страви стародавньої кухні та взяти участь в лицарських розважальних програмах замкового туризму. Популярним напрямком європейського замкового туризму є організація весільних та урочистих церемоній.

Базовими законодавчими актами, що регулюють європейську політику в сфері замкового туризму, є:

- Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, що ратифіковано Законом № 165-V (165-16) від 20.09.2006 р.;
- Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини, що ратифіковано Законом № 1369-IV (1369-15) від 10.12.2003 р.;
- Резолюція конференції «Майбутнє європейського туризму», прийнята у травні 2002 р. в Брюсселі;
- Лісабонська стратегія в області розвитку туризму і збільшення зайнятості (лютий 2005 р.);
- Прикінцеві положення Конференції зі сталого розвитку європейського туризму та оновлення туристської політики (квітень 2005 р., Брюссель);
- Доповідь Групи сталого розвитку туризму (2006 р., Брюссель);
- Прикінцеві положення Конференції міністрів туризму,

що проводилася в Потсдамі в травні 2007 р.;

- Повістка з питань сталого розвитку та конкурентоспроможності європейського туризму, прийнята Європейською комісією у жовтні 2007 р. на Європейському туристичному форумі в Алгарве, Португалія [39].

До основних фондів, які активно допомагають розвитку готельного та замкового туризму в ЄС слід віднести:

- Європейський фонд регіонального розвитку;
- Європейський соціальний фонд;
- Європейську комісію подорожей;
- Європейський інвестиційний банк [22].

Розглянемо основні напрями замкового туризму в Європі.

Музейний туризм. В європейських країнах замки і навіть руїни замків функціонують як тематичні, історичні або регіональні музеї, і майже завжди з музейними експозиціями. Проте лише окремі з них мають колекції чи виставки достатньої важливості, настільки привабливо організовані, що їх можна розглядати як самостійні місця призначення або в маршруті музейної екскурсії.

До таких замків, зокрема, належать замок Вавель з його численними виставками, які відвідують майже 900 000 туристів на рік, Королівський замок у Варшаві (понад 400 000 відвідувачів) та музей замку в Мальборку. Серед інших важливими є музейні центри в Пщині, Корніку, Шидловці та Саноці.

Подієвий туризм. Повторювані події, що відбуваються в замку та навколо нього, часто мають історичну тематику, і здебільшого їх кульмінацією та головною привабливістю є історичні реконструкції чи відтворення подій. Тому в цьому аналізі важко відрізнити основні сфери подієвого туризму від замків, які є ідеальним «тлом» для таких подій. У багатьох європейських країнах такі роботи з реконструкції проводяться регулярно.

Яскравим прикладом є Мальборк, де щорічно проводиться дійство-

реконструкція «Облога Мальборка», популярна туристична подія протягом трьох днів у липні, а також Фестиваль «Дні старовинної культури» (червень). Також проводяться такі турніри в замках в Ілжі, Гневі, Ленчиці, Бендзині, Огородженьці, Унієві, Битові, Болкуві, Бжезі, Рацібуржі, Бабіце, Дембно, Яновці, Собешуві, Красичині, Гродзенці, Оджиконі, Сандомері, Шидловець та Лицарська Майовка у замку в Клічкові.

З іншого боку, серед заходів, присвячених загалом середньовічній тематиці, і не лише для військовій, відомими є: Фестиваль лицарсько-шляхетської культури, організований на території замку Лагуві (Любуське); Літня ніч у замку в Ксьонжі; Середньовічний ярмарок у Пултуську; Фестиваль середньовічної культури Мазурія у Рині; Купальська ніч у руїнах замку Драгім у Дравському [42].

Особливе місце тут займає подієвий туризм. Найвідоміші події заходи організовуються біля руїн Замку в Огородзенці («Шведи в замку»), «Сутінки епохи П'яста» в Цешині, «Повернення гвардійських кавалерів» в Цеханові, Турнір скарбів Кварціане в Раві-Мазовецькій, костюмовані заходи «Шведи у Варшаві», що є відтворенням листопадової ночі 1830 р., що відбулася навколо Королівського замку столиці, а також три основні події в Гневі: «Битва двох ваз», «Історичні тижні» та «Подорожі в минуле». Такі заходи приваблюють тисячі відвідувачів, що позитивно впливає на самі замки, які популяризують свої експозиції та власну історико-архітектурну спрямованість.

Туризм культурно-історичної спадщини. Цей піднапрямок виділяють відповідно до замкових споруд, які є офіційно визнаними об'єктами світової чи національної культурної спадщини. Перший включає окремі об'єкти або у більших групах, які включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Вавель Кракова, Замок Великих Магістрів Мальборка та Королівський замок у Варшаві на прикладі Польщі, замок Еггенберг в Австрії, Списький Град в Словаччині, Укріплення Вобана у Франції, Літомишльський замок в Чехії.

У свою чергу, оборонні пам'ятки є важливими для національної

культури кожної країни. Часто туристи, які відвідують замки вищевказаними тематичними маршрутами, також оцінюють цінність цих споруд як свідчення середньовічної матеріальної культури [50].

Пізнавальний міський туризм. Традиційно знані міські поселення європейських держав мали замкові споруди. Сьогодні ці історичні міста доповнюють свої плани екскурсій відвідуванням оборонних споруд замку або укріплення. До прикладу найпопулярніші польські замки, які відвідують туристи під час екскурсій по місту, включають будівлі в Кракові, Варшаві, Познані, Торуні, Сандомежі, Любліні, Перемишлі, Щецині, Ольштині, а також у Войновицях біля Вроцлава, Величці біля Кракова та Корніку біля Познані; серед словацьких міст такий «замковий супровід» мають Братислава, Банська Бистриця, Бойніцах, Жиліні (Будатинський замок); екскурсії чеськими містами в частому випадку доповнюються відвідинами замків в Празі, Мілотіце, Мікулові, Намешті-на-Ославой, Подебрадах, Літомишлі, Пардубіце, Страконіце, Градцу-над-Моровою. Серед французьких міст в програму екскурсій включено огляд замків в містах Париж, Монсаро, Фуа, Тарасконь.

Часто такі екскурсії включають відвідування фортечних споруд міста як окремої тематичної пропозиції. Наведені вище приклади є зразками успішного використання та розвитку відповідного країнознавчого образу.

Біографічний туризм. У рамках подорожі місцями життя чи творчості відомих людей туристи можуть відвідувати оборонні споруди, пов'язані з видатними людьми. До прикладу можна запропонувати постаті Ніколая Коперніка, який був пов'язаний з замками в Лідзбар ку Вармінському, Ольштині, Фромборку, чеського князя Вацлава чи президента Томаша Масарика, що пов'язаний з Празьким Градом в Чехії, Марії-Терзії, що пов'язана з Братиславським Градом (Словаччина) [18].

Замки-готелі. В більшості європейських держав дотримуються цілої низки підходів щодо використання замкових споруд в готельній індустрії. В цьому напрямку активно працюють туристичні адміністрації Франції,

Чехії та Польщі. Незалежно від своїх конкретних інтересів і навіть основної мети поїздки, багато туристів використовують відповідним чином пристосовані замки як місця для проживання.

У Європі вже давно існують асоціації таких закладів, які займаються їх спільним просуванням. Незалежно від країни походження туристів та туристичних агентств, які віддають перевагу таким напрямкам, замки-готелі також відіграють значну роль у діловому, конгресному та конференційному туризмі як престижні місця проведення конференцій та симпозіумів.

Замок (або палац), бажано із задокументованими історичними подіями або перебуванням відомих людей, або навіть належним чином пропагованою легендою, відіграють роль додаткової привабливості для туристів.

В практиці зарубіжних країн, забезпечення збереження спадщини замків відбувається шляхом їх реновація та інтеграції в реальне сучасне життя суспільства.

Виділяють наступні методи реновації замкових комплексів:

- забезпечення цілісного відтворення первісного вигляду пам'ятки;
- консервація;
- адаптація до нових умов функціонування (доукомплектування споруди сучасними об'єктами інфраструктури);
- інтеграція сучасних елементів або частин у існуючі будівлі.

2.2. Розвиток замкового туризму в Україні

Україна має унікальні можливості для того, аби розвиток туристичної індустрії був успішний: природно-кліматичні умови, багаті історико-культурні й національно-етнографічні ресурси, велику кількість невикористаних територій, придатних для туризму і відпочинку; понад 125 тис. пам'яток архітектури і містобудування; музеї унікальних археологічних пам'яток – всі вони були розроблені належним чином і можуть бути основою для формування конкурентоспроможного туристичного ринку для

вітчизняного та міжнародного туризму.

Одним з пріоритетних напрямків розвитку туристичної індустрії в Україні є замковий туризм, в основі якого полягає використання фортифікаційних об'єктів. Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглися до нашого часу на заході України (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) – на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті та Хмельниччині.

Замкові та палацові комплекси мають один з найнижчих рівнів використання в Україні, так як значна їх частина, маючи важливе значення в історії країни, розвиткові архітектурно-будівельних традицій, нині не використовується, залишаючись невідомим для туристів. Звісно, що однією із найважливіших проблем замків, є їх занедбаність та зруйнованість. Досить багато споруд замкового типу перебувають у вигляді «напівруїнації» або ж майже зруйновані, руїни. А ті, на які свого часу кошти надавались для реставрування сьогодні «заморожені», як наслідок світової економічної кризи. Основні причини, які цьому сприяють:

- фінансування розвитку матеріально-технічної бази оборонних твердинь здійснюється за принципом залишку, тому кошти надходять у мізерній кількості;
- байдужість місцевого населення до історико-культурних цінностей;
- проблема функціонального змісту пам'ятки (тобто деякі пам'ятки використовуються явно не за призначенням і не завжди є зрозумілим використання потенційно відреставрованих споруд);
- недосконалі форми державної охорони архітектурно-історичних об'єктів, часто нераціональне використання твердинь;
- відновлення тієї чи іншої пам'ятки не є гарантією її збереження. В разі нераціонального використання або відсутності фінансування споруда знову може занепасти;

- не підтримуються ґрунтовні наукові дослідження замків та фортець;
- гостра потреба проведення реставраційно-консерваційних робіт, впорядкування навколишніх природних ландшафтів;
- атракційна непривабливість, тобто навіть реставрація і відновлення пам'ятки не є гарантією того що вона буде включена в туристичні маршрути;
- недостатня інформованість людей стосовно рекреаційно-туристичного потенціалу замків і фортець;
- слабкий розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури, зокрема транспортних сполучень.

Україна вкотре повертається до проблеми збереження своєї історико-фортифікаційної спадщини. Серйозність цієї проблеми визначається тим фактом, що замкова спадщина перебуває у вкрай занедбаному стані. Хоча наша держава має всі перспективи, щоб зайняти конкурентну позицію на високоприбутковому європейському ринку замкового туризму.

Зараз на державному обліку знаходяться 75 замків. Поряд з цим, не обстеженими й взятими під охорону держави залишаються ще близько 200 фортифікацій чи їх руїн. [34].

Замкові комплекси України, у зв'язку зі своєю історико-архітектурною цінністю, об'ємно-просторовою композицією беруть активну участь у формуванні силуету міських агломерацій. Здебільшого вони є домінантами забудови, композиційними центрами населених пунктів. Дослідження замкових і монастирських комплексів дало змогу встановити, що практично всі вони поєднані закономірними принципами розташування в населених пунктах. Замки через своє початкове функціональне призначення здебільшого були побудовані на височині, оточені водою (ріки, озера, заливні луки), мали один або два під'їзні шляхи. Розвиток міст, зміна вигляду замків внаслідок війн, пожеж, реконструкцій, втрата ними оборонних функцій зумовили різноманітне їх розташування у міських агломераціях. На

сучасному етапі розвитку міст замкові комплекси мають таке розташування: у системі населених пунктів – 29 %; на окраїнах населених пунктів - 33 %; за межами містобудівних утворень – 38 %. Споруджувалися в різний період і протягом багатьох століть різними майстрами і в різноманітних природних умовах. Саме це зумовило не тільки значну їх різноманітність, а й специфічні особливості розташування. [25]. Залежно від початкової функції монастирі розташовувалися: в центральній частині забудови міст – 59 %; на окраїнах населених пунктів – 31 %; поблизу населених пунктів – 6 %; за межами населених пунктів – 4 %. Від ролі й місця старовинної споруди чи історико-архітектурного комплексу в системі існуючої забудови залежать не тільки історично-сформований вигляд та об'ємно-планувальна структура населеного пункту, а й функціональний зміст пам'яток, їх фізичне й моральне збереження.

Формування та раціональне використання ресурсів туристичної дестинації (зокрема об'єктів замкового туризму) має базуватися на гранично допустимому навантаженні ресурсної бази туризму, перевищення якого може спричинити негативні фізичні, екологічні, соціальні та медико-психологічні наслідки. Поняття допустимого навантаження виникло в області управління ресурсами. Це особливо важливо для сучасного замкового туризму, оскільки обмежені ресурси найпопулярніших пам'яток перебувають під тиском збільшення кількості відвідувачів. Під допустимим туристичним навантаженням замкового туризму розуміється максимальне навантаження (тобто кількість туристів, туристичний потік) без нанесення шкоди на об'єкт замкового туризму, а також без негативу і погіршення здоров'я та самопочуття туристів внаслідок подорожі та екологічних і соціально-економічних проблем місцевого населення.

Допустимі туристичні навантаження класифікуються наступним чином:

- фізично допустиме навантаження чи відвідуваність екскурсійного об'єкта замку, перевищення якого призведе до його фізичного пошкодження;

- екологічно допустиме навантаження – рівень відвідуваності туристичних об'єктів (замків, фортець), перевищення якого призведе до шкідливих екологічних наслідків (через поведінку туристів або функціонування об'єктів сервісної інфраструктури);
- психологічно та медично прийнятні навантаження туристів або рівні відвідування замків і фортець, що перевищують туристичне враження і навіть самопочуття туристів;
- дозволене місцевою громадою навантаження стосується відвідуваності туристичних закладів замку, перевищення якого негативно вплине на спосіб життя місцевого населення та погіршить його взаємовідносини з туристами.

Зі стрімким розвитком індустрії туризму пасажиропотік туристичних ресурсів відпочинку продовжує зростати, і в деяких місцях з високою концентрацією пасажиропотоку досяг критичної межі. Прикладами цього є: обмеження кількості відвідувачів у скелястому місті Мачу-Пікчу в Перу, одному із семи сучасних чудес світу; негативний вплив великої кількості туристів на давньогрецьку статую Давида в Луврі (Франція); заборона туристкам ходити на високих підборах – «шпильках» для відвідування Акрополя (Греція) тощо. Не дарма зараз ЮНЕСКО складає список об'єктів Всесвітньої спадщини, що перебувають під загрозою, до якого також включені деякі туристичні пам'ятки замків.

Подібні приклади є і в Україні, особливо в Києві. Збільшення туристичного навантаження на туристичну ресурсну базу Києва вже призвело до фізичного знищення найбільш відвідуваних об'єктів. Зокрема, це стосується Києво-Печерської Лаври, яка належить до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і на її території міститься 122 пам'ятки архітектури.

Внаслідок негативного впливу низки чинників, у т.ч. щоденного неконтрольованого надмірного туристопотоку протягом декількох останніх десятиріч, цей Національний історико-культурний заповідник (нині він контролює Верхню частину Лаври, а в Нижній знаходиться чоловічий

монастир Української православної церкви) пережив декілька випадків саморуйнації окремих об'єктів: в 2005 р. відбувся обвал ґрунту в Ближніх печерах, в 2007 р. обрушилася брама при в'їзді до Нижньої Лаври, в 2009 р. – обвалилася частина підпірного муру на вул. Ближньопечерській. В 2010 р. до пам'яток Києва, що не витримали зростаючого потоку відвідувачів, додалися пам'ятник засновникам Києва на Набережному шосе (споруджений в честь 1500-річчя Києва та відкритий в 1982 р.), фонтан Самсон на Контрактовій площі (рік спорудження 1749 р.), та фундамент Десятинної церкви біля Історичного музею [36].

Через негативний вплив багатьох факторів, включно з тим, що національна пам'ятка втратила свою репутацію за останні кілька десятиліть через щоденний неконтрольований надмірний туризм, переживши кілька інцидентів саморуйнування окремих об'єктів: в 2005 р. відбувся обвал ґрунту в Ближніх печерах, в 2007 р. обрушилася брама при в'їзді до Нижньої Лаври, в 2009 р. – обвалилася частина підпірного муру на вул. Ближньопечерській. В 2010 р. до пам'яток Києва, що не витримали зростаючого потоку відвідувачів, додалися пам'ятник засновникам Києва на Набережному шосе (споруджений в честь 1500-річчя Києва та відкритий в 1982 р.), фонтан Самсон на Контрактовій площі (рік спорудження 1749 р.), та фундамент Десятинної церкви біля Історичного музею.

З наведених прикладів видно, що для об'єкта замкового туризму актуальна проблема регулювання туристичних потоків і навіть їх обмеження в окремих випадках. Логістична модель сталого туризму, заснована на визначенні логістичного потенціалу (тобто максимально допустимого туристичного навантаження), може зробити вагомий внесок у вирішення глобальної проблеми «сталого туризму» (зокрема замкового туризму).

Для визначення добової місткості (логістичного потенціалу) туристичних об'єктів замку автором запропоновано методику, яку розробив Смирнов І.Г. і яка базується на основі алгоритмів, рекомендованих Всесвітньою туристичною організацією ООН для архітектурних, історичних

та експозиційних об'єктів [52]:

1. Визначаємо пропускний потенціал об'єкта:

$$\Pi = T / \text{Щ}, \quad (3.1)$$

де Π – пропускний потенціал об'єкта (чол.); T – площа об'єкту (м^2); Щ – рекомендований стандарт щільності відвідувачів ($\text{м}^2/\text{туриста}$).

2. Визначаємо коефіцієнт ротації:

$$K_p = \text{Ч} / \text{В}, \quad (3.2)$$

де K_p – коефіцієнт ротації; Ч – кількість годин на день, коли об'єкт відкритий для туристів (год.); В – середня тривалість відвідування (год.-хвил.).

3. Визначаємо максимально допустиму кількість щоденних відвідувачів (максимальний щоденний потік туристів):

$$M_v = \Pi \cdot K_p, \quad (3.3)$$

де M_v – максимальна допустима кількість щоденних відвідувачів (чол.); Π – пропускний потенціал об'єкту (чол.); K_p – коефіцієнт ротації.

4. Визначаємо логістичний потенціал об'єкта замкового туризму (річна максимальна кількість туристів):

$$\text{ЛПз} = M_v (365 - X), \quad (3.4)$$

де X – кількість неробочих днів об'єкту замкового туризму

Як приклад наведемо розрахунок логістичного потенціалу (тобто максимально можливого туристопотоку) для туристичного об'єкту – середньовічної фортеці площею $10\,000\text{ м}^2$ ($T = 10\,000\text{ м}^2$) та стандартом щільності відвідувачів $\text{Щ} = 5\text{ м}^2/1\text{ туриста}$. Отже, спочатку визначаємо пропускний потенціал об'єкту: $\Pi = 10\,000/5 = 2000\text{ чол.}$ Далі розраховуємо коефіцієнт ротації: $K_p = 8\text{ год}/1\text{ год. }40\text{ хв.} = 4,8$. Нарешті отримуємо значення логістичного потенціалу фортеці, тобто максимально можливий туристопотік становитиме $M_v = 2000 \cdot 4,8 = 9600\text{ чол./день}$.

З метою розвитку замкового туризму та збільшення пропускної спроможності закладів замку слід проводити спільну роботу на рівнях:

- адміністрації туристичної дестинації, де розташовані такі об'єкти

(просування та позиціонування об'єктів замкового туризму на туристичному ринку);

- самих об'єктів замкового туризму як об'єктів туристичної атрактивності;
- туристичних компаній (розробка нових турів, у тому числі в привабливі для туристів замки).

Таким чином, тісна та взаємопов'язана робота на всіх трьох рівнях дозволить розширити межі використання культурно-історичного потенціалу DESTИНАЦІЇ (включаючи об'єкти замкового туризму), а його розвинутість та диференційованість надасть суттєву допомогу в розвитку замкового туризму, як свідoctва туристичної освоєності культурно-історичного потенціалу туристичної DESTИНАЦІЇ.

Таким чином, тісна та взаємопов'язана робота на всіх трьох рівнях дозволить розширити межі використання об'єктів замкового туризму, розвиток та диференціація яких надасть важливу допомогу для розвитку культурно-історичного потенціалу туристичної DESTИНАЦІЇ.

Усі наявні в Україні об'єкти історико-культурної спадщини, перебувають під охороною держави. Законом України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. № 180. Коротка кадастрова інформація про пам'ятки архітектури й містобудування України міститься у спеціальному Державному реєстрі національного культурного надбання. У ньому зібрано інформацію про 1665 пам'яток архітектури у 915 населених пунктах країни, у тому числі 160 споруд оборонного зодчества України. Стан більшості названих пам'яток, без перебільшення, незадовільний. Це стосується споруд оборонного зодчества: більше ніж сотня фортифікаційних споруд являють собою жалюгідні руїни. Відсутність реального власника та суттєвої державної охорони сприяє подальшому нищенню цих пам'яток, перетворенню їх на смітники та звалища будівельних матеріалів тощо.

Необхідно визнати: в більшості випадків ми не цінуємо своєї історико-культурної спадщини, не пишаємося нею, як це прийнято в більшості

цивілізованих країн.

Наприклад, у Чеській Республіці, де на відносно невеликій території зосереджено понад 3000 фортифікаційних споруд, ними опікується як кожна територіальна громада, так і держава в цілому. Аналогічна ситуація і в сусідній Республіці Польщі, де під охороною держави знаходиться близько 1500 оборонних споруд (замків і фортець), більша частина з яких законсервована і перебуває під постійним наглядом археологів, а частина активно інтегровані у прибутковий туристичний бізнес (готельний, екскурсійний, ресторанний, фестивальний тощо) [45].

В Україні створено Державну систему охорони пам'яток історії і культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладено на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноваженні органи охорони культурної спадщини. Водночас в Україні діє ряд різноманітних громадських асоціацій, об'єднань, організацій і товариств, що займаються питаннями охорони культурної спадщини. Охорона та збереження об'єктів історико-культурної спадщини на місцевому рівні, відповідно до чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», забезпечується виконавчими комітетами відповідних органів місцевого самоврядування. До специфічних повноважень цих органів належать такі, як: популяризація справи охорони культурної спадщини на відповідній території, організація науково-методичної, виставкової та видавничої діяльності у цій сфері, організація досліджень об'єктів культурної спадщини, участь в організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників у сфері охорони культурної спадщини.

Органи місцевого самоврядування зобов'язані створювати умови для розвитку туризму, сприяти відродженню осередків народної творчості, національно-культурних традицій місцевого населення, художніх промислів та ремесел, у рамках делегованих повноважень у галузі будівництва забезпечувати охорону, реставрацію та використання пам'яток історії та культури. Вони зобов'язані здійснювати моніторинг фізичного стану

визначних пам'ятних об'єктів історії. Саме органи місцевого самоврядування мають виключну компетенцію із внесення пропозицій до центральних органів влади щодо оголошення об'єктів, що мають історичну цінність, пам'ятками, які охороняються законодавством [8]. Отже, саме органи місцевого управління (місцеве управління – складний різновид публічної влади, який може включати, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює поєднання в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал) [29] та їх керівництво з огляду на свої функціональні обов'язки мають повну інформацію стосовно стану пам'яток, які знаходяться на підвідомчій їм території. Відповідно до інформації щодо стану нововиявлених пам'яток та тих, що вже перебувають під наглядом органів влади, плануються заходи для їх збереження. У більшості випадків такі заходи виявляються недостатніми, несвоєчасними та неадекватними складності робіт, яких потребує стан пам'ятки. Крім того, часто такі заходи виконуються не оперативно і тому виявляються не своєчасними. Серед громадських об'єднань провідну роль відіграє Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Головним завданням товариства стало залучення широкої громадськості до виявлення, охорони, дослідження і пропаганди пам'яток історії та культури. За своєю структурою, формами і методами роботи товариство є організацією краєзнавчого профілю з широко розгалуженою мережею по всій країні. Провідне місце у його діяльності посідають облік і дослідження всіх типологічних груп рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, сприяння науковій розробці проблем пам'яткознавства і культури [44].

Сьогодні більшість фортифікаційних споруд України мають потенціал для розвитку туристичного бізнесу. Можна визначити декілька головних напрямів туристичної привабливості оборонних споруд України: історико-архітектурний (високий рівень насиченості історико-архітектурними пам'ятками, чимало з яких мають не тільки місцеве, регіональне, загальнодержавне, а й міжнародне значення); природно-ландшафтний;

культурно-мистецький (збереження традицій фольклорного мистецтва, що може бути основою для розвитку фестивального туризму). Комплексний підхід до управління розвитком замкового туризму може забезпечити необхідну охорону, збереження і використання історико-культурного та навколишнього середовища, сприяти перетворенню туристичного комплексу в один із пріоритетних напрямів місцевого та регіонального розвитку [27].

Замковий туризм повинен давати економічну вигоду, насамперед, місцевій територіальній громаді. Адже він здатний підтримувати історико-культурну спадщину в тому разі, коли базується на унікальності об'єкта і його неповторній автентичності. У зв'язку з цим, одним із завдань органів місцевого управління має стати створення та упорядкування інфраструктури, комунікацій, транспортного сполучення, що поєднує інтереси туристичної галузі з метою охорони і популяризації історико-культурної спадщини. Ці напрями можна доповнити елементами релігійного туризму, а також набутої останніми роками тенденції щодо розвитку агро-, еко-, спортивно-оздоровчого, науково-пізнавального видів туризму. Діяльність органів місцевого управління повинна бути сфокусована і на організації та заохоченні науково-просвітницької роботи і проведенні інформаційно-рекламних заходів.

Для розвитку замкового туризму в Україні необхідно: вивчити та структурувати місцеві напрацювання на предмет розвитку цього виду туризму; здійснити наукові дослідження і підготувати науково-дослідне підґрунтя для розроблення та реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з питань замкового туризму; розробити на цій основі Стратегічну програму розвитку замкового туризму в Україні р. На сьогодні в розвитку замкового туризму першочерговими повинні стати такі заходи управлінської діяльності: затвердження органами місцевого управління нормативно-правових документів «Положення про екскурсійну діяльність на території державних історико-архітектурних заповідників та на об'єктах оборонних споруд; формування бюджетів розвитку міст із залученням інвестиційних ресурсів

підприємницьких структур, які працюють у сфері обслуговування (розміщення, побуту, торгівлі) за загальноприйнятною громадською програмою регенерації населених пунктів; створення рівних умов для функціонування підприємницьких структур у населених пунктах з метою впровадження інноваційно-інвестиційних проектів.

Ефективний розвиток туристичної галузі в Україні, як пріоритетний важливий напрям, можливий лише за досягнення єдиної умови – координації зусиль державної влади, органів місцевого управління та громадських і підприємницьких структур. Саме тоді, коли система цих інституцій працюватиме через відповідний механізм, можна буде практично відчувати управління розвитком замкового туризму в чітко вираженій його соціальній функції. Конструктивні та ефективні управлінські дії сприятимуть реалізації програм відтворення на території історичних міст унікальних історико-архітектурних ансамблів. З метою оптимізації процесу співпраці з центральними органами влади доцільно застосовувати таку схему, коли розробка документації для реставраційних робіт має відбуватися за рахунок бюджетів територіальних громад, а подальше фінансування робіт для об'єктів національного значення – за рахунок Державного бюджету України. Необхідно враховувати, що з державного бюджету виділяються кошти на реєстрацію пам'яток архітектури лише національного значення [32].

Для пам'яток місцевого значення необхідно вишукувати джерела фінансування на місцевому рівні: бюджетні кошти, кошти власників та користувачів, благодійні та спонсорські внески. Отже, створення дієвої системи місцевого, регіонального та державного управління сферою збереження історико-культурної спадщини (оборонних споруд у тому числі) та налагодження взаємодії центральних органів влади та органами місцевого управління в цій сфері забезпечить збереження зазначених пам'яток у належному стані, що, у свою чергу, сприятиме розвитку замкового туризму та підвищенню іміджу України у світовому співтоваристві.

При вирішенні проблем залучення замків як туристичних об'єктів

допоможуть такі заходи:

- проведення наукових експертиз технічного їх стану;
- збільшення частки зовнішніх інвестицій;
- комплексне їх залучення у рекреаційно-туристичні маршрути;
- заохочення волонтерського руху, створення нових форм факультативного навчання з використанням місцевого краєзнавчого потенціалу замків;
- активізація інформаційно-роз'яснювальної роботи відносно твердинь найсучаснішими формами та методами, що дасть змогу охопити в такий спосіб якнайширший контингент туристів.

Приклади використання замків в Європі. У Франції за мільйон євро продають замок, де загинув Річард Левове Серце.

У Чеській Республіці оголошення на кшталт «Продається замок» можна знайти в інтернеті та навіть у фірмах з продажу нерухомості.

Є багато прикладів, як невеликі палаци чи напіврозвалені замки перетворились у затишні готелі, ресторани чи туристичні центри. Якщо ж нові власники з планами на перебудову не впорались, то замок чи вілла перепродаються. Головна мета залишається одна: замок має знайти господаря, який зможе зберегти його для нащадків [35].

Багато яскравих прикладів перетворення замків є також у Польщі. Так, замок Рин колись був оселею для хрестоносців, а тепер став одним з найвідоміших готелів у країні. Будівельні роботи велися близько 1,5 року, на підготовку та отримання дозволів власник витратив 7 років. Вхід у замок – безкоштовний для відвідувачів. Влада тритисячного містечка Рин задоволена співпрацею і вже запропонувала власнику готелю викупити ще два історичні об'єкти.

Щоправда, кожна країна має чіткі, а подекуди доволі жорсткі закони щодо охорони пам'яток культури. Якщо новий власник хоче провести на об'єкті якісь будівельні зміни, то вони мають бути заздалегідь узгоджені з профільними установами. Також власнику пам'ятки надають необхідні

рекомендації щодо отримання можливих дозволів для проведення робіт

Висновки до 2 розділу

Замки відіграють важливу роль у нашому суспільстві як історичні та культурні об'єкти, а також з економічної точки зору. Висновки, які можна зробити щодо їхньої важливості, наступні:

Історична та культурна важливість: Замки є свідками історичних епох та культурних змін, і це робить їх надзвичайно цінними об'єктами. Вони не просто є місцями, де люди могли би дізнатися про минуле, але історія і культура цих споруд відображається в їхній архітектурі, художньому оформленні та розташуванні. Замки служать мостами до минулого, дозволяючи відвідувачам не лише читати про історію, але і безпосередньо зануритися в неї, відчувати атмосферу тих давних часів і розуміти традиції того періоду.

Економічний вплив: Замковий туризм має значний потенціал для створення робочих місць та розвитку місцевої економіки. Він сприяє розвитку інфраструктури, такої як готелі, ресторани, транспортні мережі та сувенірні магазини, створюючи можливості для працевлаштування місцевого населення. Крім того, замковий туризм часто приносить інвестиції в регіони, де інші види туризму менш розвинені, що сприяє загальному економічному піднесенню.

Отже, можна висунути висновок, що замки відіграють важливу роль у збереженні історичної та культурної спадщини, а також у розвитку місцевої економіки. Їхнє збереження та підтримка є критичними завданнями для забезпечення нашої здатності зберігати зв'язок з минулим і стимулювати розвиток наших громад.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

3.1. Характеристика Закарпатської області

За головним Карпатським хребтом розташована Закарпатська область, на стику Українських кордонів і чотирьох сусідніх держав – Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини. Поблизу Рахова встановлено пам'ятний знак, який символізує географічний центр Європи.

Загальна площа краю становить 12.800 км². У Закарпаття 13 районів, 10 міст, 28 містечок, 561 сільське поселення. Містами обласного підпорядкування є Ужгород, Берегове, Мукачеве, Хуст, а містами районного підпорядкування – Свалява, Іршава, Тячево, Виноградovo, Рахів, Чоп.

Найбільша ширина області з півночі на південь – до 135 км, а найбільша довжина зі сходу на захід – близько 205 км. У гарній місцевості поблизу гори Кук, у Свалявському районі, перебуває географічний центр Закарпаття.

Межує область на півночі із Польщею й Львівською областю, на сході – з Івано-Франківською областю, на півдні – з Румунією, на заході – з Угорщиною й Словаччиною [2]. Ужгород – це найзахідніший обласний центр України. Відстань від міста до Києва – 819 км, до Харкова – 1317, а до Львова – 278 км.

Клімат Закарпаття є помірно-континентальним з достатнім і надлишковим зволоженням, нестійкою весною, не дуже спекотним літом, теплою осінню і м'якою зимою. Зазначимо, що клімат Закарпаття в Українських Карпатах є найсприятливіший за кількістю комфортних днів для активного відпочинку. Тут переважає морське повітря помірних широт, яке південно-західними вітрами переноситься з Атлантичного океану і Середземного моря. Морське повітря зумовлює в зимовий період досить високі температури і відносну вологість повітря. Зрідка зі сходу переносяться

континентальні повітряні маси. Навесні та восени посилюється вплив прохолодних циклонів із Атлантики та Середземномор'я. Вторгнення холоду з півночі зумовлює заморозки, які часто завдають шкоду, особливо ранньому овочівництву і садівництву [2].

В області є мальовничі водоспади: Манявський у вузькій ущелині на р. Манява; Скакало в долині р. Синявки; Шипіт, однойменний з назвою річки, який падає з висоти 24 м двома потоками; в Міжгірському районі на потоці Пилипець – каскад водоспаду Шипот.

Ліси, які є найбільшим багатством краю, займають понад 50% території. Питанню територіальної охорони цінних для науки й народного господарства заповідних об'єктів живої й неживої природи в області приділялась постійна увага, і тому справа організації мережі державного природно-заповідного фонду тут поставлена порівняно добре. У Закарпатській області є такі заповідники: Угольський та Широколужанський заповідні масиви, Долина нарцисів, Карпатський біосферний, а також декілька запроектованих. Також на території краю є Національні природні парки: Ужанський, Синевир, Зачарований край тощо.

Переважна більшість жителів області – 62,9% проживає в сільській місцевості. Чисельність населення одного села на Закарпатті в середньому становить 1,4 тисячі осіб (середній показник в Україні - 0,7 тис.). Найбільшим за чисельністю населення не тільки в області, а і в Україні є Тячівський район, на території якого проживає 13,7% мешканців краю. Найменший – Воловецький район, чисельність якого становить 2,1% загальнообласної. П'ята частина населення проживає в 192 населених пунктах області, які мають статус гірських. Найбільші міста (до війни з РФ): Ужгород (116 тис.), Мукачеве (84 тис.), Хуст (28 тис.), Берегове (24 тис.).

Як і у всьому західному регіоні України в області на одну релігійну громаду доводиться біля тисячі мешканців, що свідчить про високу релігійність її жителів. Закарпаття є регіоном греко-католицької унії й католицької релігії. При різноманітному етнічному складі віруючих тут

представлені Українські Греко-католицькі, Римсько-католицькі, Закарпатська Реформаторська Церкви й ряд інших. Серед громад православної церкви в регіоні представлена Українська Православна Церква Київського Патріархату.

Територією області проходять 2 автодороги державного значення, зокрема магістральна Київ – Чоп довжиною 132,9 км і регіональна Мукачєво – Рогатин довжиною 207,5 км, та міжнародний транспортний коридор №5 (Критський) – Лісабон-Трієст-Любляна-Будапешт-Київ-Волгоград.

Залізничні колії на території області мають протяжність 1476 км. Із них 785 км - головні, з яких половина електрифіковані. Через залізничні вузли Чоп, Мукачєве, Батьово, Ужгород проходять основні внутрішні залізничні лінії Чоп – Ужгород – Ужок – Львів, Чоп – Солотвино, здійснюється залізничне сполучення з Угорщиною, Словаччиною, Румунією та трьома виходами через Карпатський перевал з містами Львів, Київ, Харків, Чернівці, Сімферополь та іншими. На території області в галузі залізничного транспорту працюють 27 державних підрозділів Львівської залізниці. Залізничним транспортом області, який забезпечує внутрішні та зовнішні транспортно-економічні зв'язки, виконується 83,9% загальнообласного обсягу вантажних та 28,3% – пасажирських перевезень [9].

В області діє 17 контрольно-пропускних пунктів та пунктів спрощеного переходу через державний кордон, в тому числі 8 – автомобільних пунктів, 6 – для залізничного транспорту, 1 – у міжнародному аеропорті «Ужгород».

Закарпаття має чудові природні умови та ресурси для розвитку туризму. Близько 80% території краю займають гори, утворюючи з південного заходу на південний схід Вододільний хребет, Горгани, Свидовець, Чорногору, Полонинський хребет, Рахівський масив, Вулканічні Карпати. В області є 137 природних озер, в основному льодовикового та загатного походження, найбільше з них – Синевир, має високий природно-рекреаційний і курортний потенціали. Мінеральні води області мають чудові смакові якості і споживаються як лікувально-столові в санаторно-курортних

зкладах. Закарпаття відоме як один із найпопулярніших куточків лікування і оздоровлення. До найвідоміших мінеральних вод Закарпаття належать: Шаянська, Драгівська, Поляна-Купіль, Свалявська, Лужанська, Поляна квасова, Плосківська.

Загальний дебіт мінеральних вод Закарпаття складає не менше половини запасів всього Карпатського регіону України. Тобто, мінеральних вод в Закарпатті не менше, ніж у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях разом. В області є майже всі найвідоміші мінеральні води: гідрокарбонаті натрієві, хлоридно-гідрокарбонатні, гідрокарбонатно-сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфатні, мишяковисті, кремнієві. Вони є основним бальнеологічним ресурсом Закарпаття. За відомими аналогами в області маємо 4 родовища типу Єсентуки, 3 родовища типу Боржомі і 3 родовища типу Арзні. Окрім цього в області є унікальні мінеральні води, які не мають аналогів, наприклад Кельчинська, Сойминська, Поляно-Квасівська та інші [17].

В Солотвино є дивні солоні озера, що дуже сприятливо впливають на шкіру людини, а бруд по своїх лікувальних властивостях не поступається бруду Мертвого моря. Вода в озері в кілька разів солоніше морської води. Концентрація солі близько 200 г/л. У цьому можна переконатися, вийшовши з води і постоявши на сонці 5 хвилин - на шкірі почне кристалізуватися сіль і з'являться маленькі крупинки. Щільність води настільки велика, що людину просто виштовхує на поверхню. Вода в озері дуже тепла – 25-27 градусів. Води озера допомагають вилікувати захворювання опорно-рухового апарату, переломи кісток, радикуліт, псоріаз і інші [27]. Санаторії спеціалізовані для лікування хворих з хронічними захворюваннями органів травлення.

Є курорти Воловець, Подобовець та Пилипець, які приваблюють любителів гірськолижного спорту та сноуборду зручними трасами, м'яким кліматом. Загалом в області налічується 19 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням (у них налічується 3,9 тис. ліжок), 7 санаторіїв та профілакторіїв (0,4 тис місць), 35 баз та інших закладів відпочинку (місць – 2,2 тис),

557 дитячих оздоровчих таборів (6,1 тис місць) [15].

У Закарпатті зосереджено 5,2% об'ємного і 5,1% вартісного потенціалу природних ресурсів рекреації України. У Закарпатській області безліч видів та місць відпочинку. До послуг шанувальників відпочинку в домашній атмосфері сільський зелений туризм. Туристи матимуть можливість покуштувати страви домашнього приготування національної кухні з екологічно чистих продуктів, ознайомитись з народними традиціями, ремеслами та побутом горян. На трасах туристичних маршрутів є відведені місця дня наметових містечок з відповідним благоустроєм.

Закарпатській області на державному обліку перебуває 152 пам'ятки архітектури.

В передмісті Ужгорода Горяни зберігся найдавніший на Закарпатті храм – ротонда, який датується XII-XIII ст. і відомий під назвою костюлу Св. Анни або церкви Св. Миколая. Значну історико-художню цінність мають фрески XIV ст. в інтер'єрі ротонди.

Ужгород відомий з X ст. Міський замок споруджений у XVI ст., а в XVII добудований. Його внутрішній дворик оточений триповерховими житловими приміщеннями з чотирма кутовими баштами.

В Ужгородському замку з 1947 р. відкритий Закарпатський краєзнавчий музей, колекція якого налічує понад 80 тис. експонатів. На території Закарпаття нараховується 12 замків, історія збудування яких окреслена періодом з X по XVI століття.

В області діють 3 музеї з 6 філіалами і відділами. Закарпатський музей народної архітектури і побуту відкрито в Ужгороді у 1970 р. на схилах Замкової гори. В ньому представлені споруди всіх районів області, характерні для українських, румунських і угорських поселень Закарпаття. Будівлі побутового і господарського призначення з хатнім начинням, предметами повсякденного вжитку, знаряддями праці репрезентують матеріальну і духовну культуру населення Закарпаття на історичному відрізку від XVII ст. по 40-і рр. XX ст.

3.2. Проблеми та перспективи розвитку замкового туризму в Закарпатті

Закарпатські замки збудовані у різні епохи різними правителями, різними народами. Одним з призначенням багатьох замків була охорона знаменитого Соляного шляху, а також королівські (Ужгородський та Замок Паланок), лицарські замки (Квасівський та Бронецький замки). На території Закарпаття знаходяться будівлі і руїни дванадцятьох середньовічних замків (див. таблицю 3.1, додаток А).

Таблиця 3.1 – Замки Закарпаття

Замок	Місце знаходження	Будівництво / функціонування	Функціональне призначення / стан
Ужгородський	м. Ужгород	XI ст	музей
Мукачівський (Замок Паланок)	м. Мукачево	XI ст	музей
Невицький	с. Невицьке Ужгородського району	XIII-XVII ст.	руїни
Середнянський	сmt. Середнє Ужгородського району	XII-XVIII ст.	руїни
Чинадієвський	сmt. Чинадієво Мукачівського району	XV ст.	паркова споруда
Бронецький	с. Бронька Іршавського району	XIII-XIV ст.	залишки
Квасівський	с. Квасово Берегівського району	XII-XVI ст.	руїни
Боржавський	с. Вари Берегівського району	XI XVII ст.	залишки
Королівський	сmt. Королево Виноградівського району	XII-XVII ст	руїни
Виноградівський	м. Виноградів	XI-XVI ст.	руїни
Хустський	м. Хуст	XI-XVIII ст.	руїни
Вишківський	сmt. Вишково Хустського району	XIII-XIV ст.	залишки

Замки Закарпаття умовно можна поділити на три категорії : споруди місцевого значення, неповноцінні замки або їх руїни та залишки стародавніх замків. Розглянемо особливості замків, які є спорудами місцевого значення.

Ужгородський замок. Найціннішим експонатом Закарпатського краєзнавчого музею, безумовно, є Ужгородський замок XV-XVIII ст., найдавніша і найцінніша історико-архітектурна споруда Ужгорода. В угорських літописах XIII ст. можна зустріти згадки про колишнє існування укріплення Гунг у той час, коли угорці наприкінці IX ст. переходили через просторі Карпатські перевали у Тисо-Дунайську низовину. У тих же літописах можна знайти відомості про слов'янського князя на ім'я Лаборець. Військо його дружини було розбите угорцями, а самого князя було знищено в східній Словаччині на берегах річки, яка згодом отримала назву Лаборець. У річку Лаборець впадає Уж. Наприкінці XIII – на початку XIV століття замок в Ужгороді значно укріплюється, покладено початок будівництва кам'яної фортеці. Зараз на подвір'ї Ужгородського замку можемо побачити фундамент церкви яку, можливо, було збудовано саме тоді. У 1646 році в церкві було прийнято Ужгородську унію, а в 1996 р. замок святкував урочисті торжества з нагоди ювілею унії .

За весь час свого існування фортеця зазнавала численних перебудов. У 1653 році були зміцнені зовнішні оборонні стіни, в 1658 в'їзд у фортецю. Цей факт підтверджує напис над входною аркою «A.D. 1658». Можливо, тоді на лівій стороні входу було споруджено відкритий камін, який допомагав варті зігріватись; із правого боку, біля основи внутрішньої арки, є великий камінь з висіченою у ньому заглибиною, в якій гасили смолоскипи. Набагато раніше, ще в 1598 році, збудували вхід у головний корпус і головну замкову будівлю – палац. Одну з перебудов було завершено 1598 року, про що свідчить дата над в'їзною брамою корпусу. У верхній частині, над датою, зображено чотирьох шпаків – родовий герб Другетів. Збоку від герба та у підвальному ярусі можна побачити бійниці.

Наприкінці XVI століття замок нарешті набрав сучасних обрисів. З трьох сторін замок оточений сухим скельним ровом, шириною 15-20 метрів та глибиною 5-10 метрів, захищеними крутими скелями з північного сходу. Гарнізон займає площу 2,5 гектара. Фактично, палац стоїть на крутому північному схилі Замкової гори. Це величезний двоповерховий будинок, виконаний у стилі ренесансу. Його форма повторяє вигляд фортеці. Якщо ворог потрапляє до кріпосних стін, замок може обороняти себе самостійно. Подібно до зовнішніх підкріплень, його також огортали з трьох боків рови, через які зі сходу перекинуто міст. Спочатку він був підвісний, а в наш час був побудований звичайний опорний дерев'яний міст [10].

Зовні Ужгородський замок нагадує потужну трапецієподібну оборонну споруда з бастіонами в кожному куточку, які висунуті трохи до рову та поєднані фортечною стіною. На кутових баштах було встановлено артилерію, що тримала під обстрілом усі підступи до замку. П'ятий бастіон, що має кілевидну форму, розташований на півночі замку. До нашого часу збереглися сліди ще одної брами, що вела до замку. Вона з'єднувала замок із зовнішнім, так званим «гусарським» замком, побудованим із дерева. Ужгородський замок має внутрішній дворик розмірами 25 на 25 м, де розміщений колодязь, який постачав гарнізон водою. Він нахилиється вниз на глибину понад 40 метрів, із яких 17 складає водяний стовбур. У підвалі є просторі підвали-каземати, які грали роль приміщень під склад. Праве крило замку – в'язниця з камерою для катувань. Зі сходу до замку прилягає флігель. Спочатку він був побудований як одноповерхова будівля, пізніше добудували другий поверх. Житлову надбудову зроблено ще у південно-східному крилі. У південно-західному кутку подвір'я вціліла господарська споруда – конюшня.

Цей палац містить більше 40 приміщень. Так званий рицарський зал – найбільший у замку – розташований на другому поверсі і був перетворений у внутрішню церкву(каплицю). 1857 р. вона була розписана Фердинандом Видра. Приблизно в той же час сусідні кімнати прикрашені ліпкою, картини, пелюстками сусального золота. Зараз ці декорації частково відновлено [12].

Наприкінці XVII ст. Ужгород, завдяки новому володарю міста графу Берчені, став важливим культурним, соціальним та політичним центром. У ці роки замок зазнав найбільшого розквіту та піднесення. Багаті та впливові європейські лідери, які вирішують важливі національні питання, насолоджуються неповторними творами мистецтва: 136 картин, 600 акварелей, сім гобеленів тільки в кабінеті Берчені. При графському дворі працював театр зі власною театральною трупю. Поважних гостей розважав придворний ансамбль, а придворний художник виконував на замовлення портрети вельмож. Ландшафт поза замковими стінами містив у собі приголомшливі парки, витончені і красиві статуї та казкові фонтани.

З 1946 року в замку знаходиться Закарпатський краєзнавчий музей, а поряд – один з перших в Україні музеїв під відкритим небом (скансен). Тут зібрані старовинні селянські хати з різних куточків області, млин, кузня, пасіка, а також дерев'яний храм 1777 р. [21].

Мукачівський замок. Середньовічний замок Паланок з його гострими башточками є ключовим видом стародавнього Мукачева. Щорічно сюди приходять понад сотні тисяч мандрівників з усього світу, щоб побачити цей унікальний зразок фортифікаційної архітектури, який визнаний одним із найцікавіших і найкраще збережених оборонних комплексів в Україні. Замок розташований на горі, що має вулканічне походження. Висота гори сягає 68 метрів. Розміри давньої споруди також вражають: довжина – 248 метрів, висота – понад 100 метрів, а загальна площа архітектурної пам'ятки становить 13930 м². Споруді притаманні кращі традиції середньовічної оборонної архітектури.

Більшість наших предків оселялися навколо оборонних споруд. Коли замок тільки почали будувати, багато мешканців регіону жертвували своїм здоров'ям, а в окремих випадках навіть й життям, поки звели таку високу гору. Оскільки замок побудований попри людські муки, його й прилеглу місцевість назвали «Мукачево». Де взялась назва «Паланок»? Звернувшись до етимології слова, можна розшифрувати це як «частокіл». Це дубовий

частокіл оточував рів навколо замку. Звідси і пішла назва. З XVI століття Австрія та Трансільванія постійно боролися за Паланок, і завдяки цьому вона часто змінювала своїх власників. У 1633 році він перейшов до трансільванського князя Діерда Ракоція, який перетворив Мукачівську фортецю в центрі свого князівства. Під його управління захисні споруди активно відновлювалися і відновлювалися. Старий або Верхній замок був реконструйований, а ще два замків – Середній і Нижній – були побудовані поруч з ним [36].

Після смерті князя його вдова Софія Баторі прийняла владу. Під її правилом були побудовані дві оборонні тераси та зовнішнє оборонне кільце. До речі, принцеса була однією з найяскравіших правителів Паланок і стала славетною її надзвичайною жорстокістю. Історія Мукачівського замку пов'язана з назвою ще однієї жінки – невістки Софії Баторії Ілони Зріні. На відміну від своєї свекрухи, вона прославилася надзвичайною мужністю, яку вона показала під час відбиття нападу австрійських військ на замок. Облога тривала два з половиною роки, Ілона Зріні керувала фортифікаційним гарнізоном весь час. Але замок був окупований ворогом: австрійці обдурили Ілону Зріні під час підписання капітуляції [36].

До кінця XVIII ст. Паланок замок втратив свій стратегічний зміст. Незабаром тут була відкрита політична в'язниця австрійської монархії. Це існувало дещо довше, ніж сто років, а потім замок довгий час був залишений.

Із 1989 року приміщення замку зайнято Мукачівським історичним музеєм, де показано понад десять цікавих експозицій. Тут же розташована картинна галерея з кращими полотнами західноукраїнських живописців та стародавніх ікон. Деякі зали Паланок розміщуються на виставці «Дерев'яні церкви Закарпаття» та художньому салоні, де можна придбати картини та сувеніри місцевих художників. Також на території фортеці є затишні кав'ярні, де приємно пити чашку ароматної кави та помилуватися краєвидами замку. 15 квітня 2009 р. Верховна Рада України прийняла Постанову №1273 про те, що з метою збереження замку «Паланок» в

Мукачеве Кабінет Міністрів України повинен створити державний історико-архітектурний заповідник «Замок Паланок» і віднести його до сфери управління Міністерства культури і туризму [1].

Чинадіївський замок. Старовинний замок «Сент-Міклош» став свідком однієї з найбільш драматичних історій кохання в Європі. Будівництво фортеці розпочалося з рішення Перенї, але його завершення вже було за іншим власником. Читач класичних англійських романів може подумати, що замок став сімейним гніздом, у якому протягом століть жила одна династія. Але це не є так. Упродовж віків «Сент-Міклош» постійно змінює свого господаря – якщо земля, на якій він стоїть, має нового володаря, то й замок переходить в інші руки. Угорська аристократія довгий час панувала у фортеці, то її доля тісно переплетена із замком «Паланок».

Замок вперше згадується в 1450 році: барон Імре Перені отримав дозвіл на будівництво фортеці поблизу маршруту Хуст–Ужгород для захисту мандрівників. Недобудовану будівлю придбав князь Міхай Телегді: він побудував палац і жив там; його сім'я похована в підземеллях церкви Святого Миколая. У XVII столітті доля Сент-Міклош була пов'язана з династією Ракоці: у 1600-х роках він був власністю Трансільванія губернатора Френсіса I Ракоці. Тоді палац належав його дружині Ілоні Зріні, потім їхньому сину Франциску II Ракоці, національному герою Угорщини. У 1729 р. особняк перейшов до власників мукачівського панування, шляхетної родини Шенборнів, які володіли ним більше двох століть [37].

Під час реставрації 1939 року в стінах замку виявлені замуrowані людські кістки. Хто склав свої кістки під час будівництва форту, невідомо. Історики вважають, що скелет є даниною середньовічної традиції. Вважається, що замуrowана людина в стінах замку наділяла будівлю магічними можливостями, підвищувала її оборонні можливості. Незабаром після реставрації німці перетворили колишній Лютезький замок у в'язницю, а пізніше радянська влада взяла приміщення під сільраду [37].

У «Сент-Міклош» діє туристичний інформаційний центр, який

пропонує безкоштовну корисну інформацію, а саме: що можна побачити цікавого в регіоні, як дістатися до визначних пам'яток, де спробувати найсмачніші місцеві страви [29]. Тут ви можете побувати на культурних заходах та відвідати захоплюючі туристичні маршрути. Персонал допоможе знайти та забронювати номер у готелі або гостинному дворі. Крім того, у «Сент-Міклош» вам можуть запропонувати гідів на пішохідні або автобусні тури, найняти перекладачів. Звернувшись до працівників замку, ви можете замовити загальну екскурсію замками Закарпаття, і ви побачите не тільки «Сент-Міклош», а й «Паланок», а також романтичний палац роду Шенборнів.

Розглянемо особливості неповноцінних замків або їх руїн Закарпатської області.

Невицький замок. Руїни величного замку розташовані між селами Кам'яниця та Невицьке, поблизу хвиль річки Уж. Навіть на дорозі можна побачити сірі стіни та страшні вежі Невицького замку. Історія цієї домашньої бази складається з далекого XII століття, коли угорці звернули свою увагу на північний схід і вирішили зблизитися з Галичиною та київським князем, через це почали з'являтися нові шляхи, а з ними – й нові фортеці [29]. Тоді на місці теперішніх руїн створили городище з ровами і земляними стінами.

Але незабаром виявилось, що подолання Верецького перевалу під силу не тільки слов'янам – крізь Закарпаття пройшла хвиля монгольських вторгнень, які знищили вщент Невицьке укріплення. Угорці відновили твердиню, трансільванці її розбудували, додали до споруди колодязь. Угорське королівство бореться зі сварками – і Невицький замок стає їх центром, хоча не відразу. Поки пан Омодей був живий – було спокійно, він був прихильником королівської влади. Проте повстанці вбили Омодея, спалахнула запекла боротьба проти короля Карла Роберта Анжу. Королівські війська взяли фортецю штурмом у XIV столітті [29].

Карл Роберт Анжу передав фортецю своїм фаворитам – князям Дугетам. Угорці володіли замком до самого його занепаду, вони перебудували укріплення та зміцнили стіни замку. Щоб не боятись гармат,

було збудовано додаткову башту яка дивилась на південь. Однак ця фортеця не виявилась непохитна, тому в кінцевому рахунку її зруйнувала армія Дьордя II Ракоці. Укріплення довгий час залишалися покинутими. Руйнація будівлі продовжувалась, одна з башт впала, але нарешті почалась реконструкція колишньої фортеці. Ті, хто сьогодні хоче роздивитись замок, можуть відвідати його безкоштовно. Поряд з будівлею знаходиться «Сад Вагнера», споруджений ще в XIX столітті [29]. Там відвідувачів вражає чудовий фонтан, який не замерзає навіть взимку. З 2006 року в замку проводяться весільні церемонії, відтворюючи давні традиції сватання.

Середнянський замок. Середнянський замок, мабуть, не є настільки цікавим в плані мальовничості руїн, як в тому, що він є єдиним замком тамплієрів на території сучасної України. І це була їх найсхідніша оборонна споруда на території Європи. У свій час тамплієри займалися не тільки місіонерською діяльністю та військовим ремеслом, а й були вправними фінансистами. У середньовічних легендах розповідається про їхні багатства, а кредити у них брали навіть королі. Ця могутня команда мала маєтки не тільки в Європі, а й за її межами. На цих землях тамплієри мали право торгувати солотвинською сіллю. У свою чергу, соляний шлях в Європу проходив через Закарпаття. Тамплієри утворили кілька укріплень, аби захищати і контролювати соляний шлях. Вони використовували їх як митні пости. Один з таких укріплень-замків зберігся саме в Середньому. Він був побудований в 1146 році з ініціативи Фруа де Барманьє. По скасуванню ордену тамплієрів у 1312 році, Середнянський замок перейшов до Ордену Святого Павла. Але не надовго. Цей орден вступив у міжусобні війни за угорську корону та програв. Землі в цих монахів були конфісковані та передані Другетам, Дебреценам, Дожам та іншим заможним родам., які були лояльні до корони Карла I Роберта. Це викликало всілякі конфлікти між аристократичними сім'ями та продовжувало міжусобиці за землі. У XIV–XV ст. за Середнянській замок велася, в якій перемогу над князівством Другетів здобув рід Палочі. У 1526 р. помирає останній представник роду Палочі по

чоловічій лінії. Це сталося в бою під Могачем, де був убитий король Угорщини Лайош II, а угорська армія зазнала повної поразки від турків [25].

Після цього рід Добо успадковує разом із замком село Середнє. Вони зміцнюють замок, сприяють розвитку виноградарства та виноробства у регіоні. Тоді ж син Іштвана Добо та його товариші, скориставшись силою полонених турків, розширюють і поглиблюють винні підвали. Їх довжина досягає 4 км.

У XVII-XVIII ст. у Середнянському замку часто мінялись господарі, що було наслідком війн на цих територіях. За цей час ніхто не звертав уваги на замок і він почав руйнуватися.

Замок зазнав остаточного удару під час антигабсбургського повстання під проводом Ференца II Ракоці в 1703-1711 рр. Тоді повстанці програли, землі разом із замком відійшли у володіння до барона Перені та графа Баркоці. Вони вирішили не вкладати гроші на реставрацію фортеці, до того ж все село було практично знищене війною. З роками про башту-донжон забули. Реконструкція у цій середньовічній архітектурній пам'ятці відбулася в 1972 році.

Середнянський замок на Закарпатті вважається єдиним укріпленням, в якому риси романського стилю залишається незакінченим. Праобразом цієї твердині були давньоримські прикордонні сторожові вежі на Дунаї та Рейні. Взагалі, такі як Середнянський замок, мали оглядову функцію та не були призначені для тривалого проживання в ньому. Проте, якщо це необхідно, фортеця могла виявитися міцною обороною, з її верху добре можна було оглянути всю місцевість, можна було вести круговий обстріл [24]. Середнянський замок є одним із основних визначних пам'яток Закарпаття. На жаль, він є досить у занедбаному стані. Цікаво факт, що існують легенди про підземні ходи, що зв'язують цю фортецю з іншими аж до Ужгорода.

Квасівський замок. Квасівський замок – типовий лицарський замок. Фортеця контролювала сухопутний «соляний» шлях і вихід із Боржавської долини. В одному з листів було зазначено, що земля біля села Квасово

належить братові угорського короля. Тоді Кавасівський замок, можливо, ще не існував. З початку XI століття Угорське Королівство включало Карпатські гори в південно-західній їх частині, а також починають будувати форпости на території нової королівської сім'ї. Замок у Квасово був зведений у східному масиві села. Як фортифікаційний майданчик, було обрано невелику скелю, розташовану в 100 метрах від берега річки Боржава (притока Тиси). Над річкою скеля піднімається на висоту близько 15 метрів. Пагорби на північному та північно-східному схилах були досить круті, а на південному і південно-західному – пологі. Західна частина замку підкріплена штучними рвами (глибиною близько 4 метрів).

Достеменно невідомо, коли було завершено будівництво першого оборонного укріплення у Квасово, але на підставі письмового аналізу замкових руїн деякі дослідники посилаються на XII-XIII століття. Тому Квасівський замок не тільки отримав статус найбільш раннього фортифікаційного об'єкту на Закарпатті, але й в Україні. Однак, виходячи з розкопок, проведених у 2009 році в замку, було зроблено несподіваний висновок, який полягає в тому, що у XVI ст. могли бути перші оборонні укріплення у Квасово. Тому на рахунок цього точаться суперечки.

У XVI столітті власник замку Павло Мотузної неодноразово грабував місцевих селян і феодалів. У результаті угорський сейм у 1565 році вирішив зруйнувати замок і вилучити майно власника. Взимку австрійське військо оточило і штурмувало замок. Але виявилося, що власник фортеці та його війська втекли раніше. Споруда була обкрадений і спалений, після чого більше не відновлювалась [33].

Замок у Квасово був зведено в XVI столітті. Сьогодні замість замку стоять лише його руїни. Стовпи, які колись оточували його територію, місцями зруйновані аж до рівня замкового двору. Оскільки замкове подвір'я піднімається щодо навколишньої території, розмір збережених руїн залежить від того, де оглядається замок: зсередини чи ззовні. Тому з боку внутрішнього двору максимальна висота фрагментів стіни становить 3-3,5 м,

а ззовні ви можете побачити масивні, удвічі вищі стіни. Кругова башта замку була сильно пошкоджена, а стіни іноді були зруйновані до рівня фундаменту. Не видно слідів від внутрішніх будівель замку. З іншого боку схили замку або вже забудовані присадибними ділянками, або поросли деревами і чагарниками. Тому зовнішній огляд замку дається з труднощами. У замку терміново треба створити буфер, звільнений від будь-яких забудов та кущів.

Королівський (Королевський) замок Нялаб. По лівий берег річки Тиси засновано поселення, яке у майбутньому буде називатися Кіральхаза. Як місце для спорудження укріплень вибирається скелястий пагорб, що піднімається вгору по долині річки, недалеко від її русла. Сьогодні це північно-західна околиця села Королеве. Пагорб має видовжену овальну форму. Його висота над околицями становить до 50 м. Поверхня вершини пагорба має довжину, що перевищує 200 м. Коли поверхня пагорба починали пристосовувати до будівництва оборонних споруд, ділянку порізали двома поперечними ровами, внаслідок чого утворилися дві тераси (північна та південна), на які формувалося зміцнення замку. Вважається, що до прибуття угорців на ці землі, на території замкового пагорбу було поселення. Серед місцевого населення «курганом» називали північно-східний край Королево. Більше детальної інформації про історію цього укріпленого поселення ще не знайдено.

На початку X століття Закарпаття поступово опиняється під владою угорської корони. Ліси навколо селища, наповненого різними видами диких тварин, привернули до себе увагу угорського короля Іштвана V (1239-1272), який часто приїжджав у ці краї на полювання. За командою короля на вершині пагорба було збудовано дерев'яний мисливський будиночок. Королівський дім (*domus regalis*) став назвою для поселення, яке з того часу і протягом багатьох віків називали «Кіральхаза». Це в перекладі з угорської мови означає «Будинок короля» [14].

У другій половині XIII ст. королем стає Ласло IV, син Іштвана V. Поступово він зміцнює будиночок, перетворюючи його на замок.

У документах, датованих 1279 роком, знайдено першу письмову згадку замку як сторожового укріплення, який допомагає у захисті торгових шляхів, що йдуть з Мараморошської долини. Тоді ж для угорської корони важливе значення мали соляні копальні Закарпаття, звідки видобуту сіль, яка була в середні віки на вагу золота, переправляли по Тисі в центр Угорщини. Копальні Марамороша приносили високий дохід королівству, через те для безпеки вздовж Тиси у таких районах будували фортифікаційні укріплення: Вишкове, Хуст, Виноградів і Нялаб [33].

З цього періоду в різних джерелах замок все частіше зустрічається під назвою «Нялаб». Немає точного твердження щодо походження назви, існує лише кілька припущень. Однією з найпопулярніших є історія лицаря-розбійника на ім'я Нялаб, який, як кажуть, на деякий час захопив Королівський замок і вдавався ним до володінь. Згідно іншій версії, назва замку походить від торговельного податку, що стягувався з купців. Купці платили за проїзд так званими «пучками», що в угорській мові звучало як «nyaláb» [41].

У 1312 році Виноградівський замок (на той час Севлюшський) перетворився в один з центральних кордонів. Коли в тому ж році проти короля виступили феодали і були ним переможені, а коаліцію було знищено, король почав карати своїх непокірних вассалів. Тоді ж, у 1312 році королівська армія штурмувала і захопила замок у селі Севлюш, який, імовірно, і міг бути зруйнований. У той час Беке Баршев кинувся на схованку до замку Нялаб. Зруйнувавши Севлюшський замок, королівські війська наступали на Кіральхазе і обложили Нялаб. Можливо, замок був дуже добре укріплений і непідступний, тому що облога на деякий час затрималась. Військові операції призвели до знищення деяких замкових будівель. У результаті Нялаб було захоплено [33].

Невдовзі після захоплення замку король наказав відновити його зруйновані частини. Ймовірно, під час ремонту замок модернізували. Король Сигізмунд I Люксембург передає замок «Нялаб» у володіння волоському

воєводі Дразі. Новий власник замку був дуже впливовою і багатою людиною. Ходили легенди, що він позичав гроші самому Сигізмунду. Можливо, що залежність від боргів спонукала короля віддати Королівський замок воєводі, як своєрідна розплата за борги. Драга зміцнив систему укріплень замку. Воєводський рід мав замок під владою майже 27 років [33].

Пізніше Нялаб опинився у володінні багатого магната Перені, дісталися йому і прилеглі до замку села. Драга і його рід не погодилися з цим, адже це було проти його волі. Вони почали вести судову боротьбу проти баронського роду Перені, який тривав майже століття, але повернути замок нащадки волоського воєводи так і не змогли. Іноді навіть виникали військові конфлікти. Історією не доведено, що рід Драги намагався силою відбити Нялаб у Перені, але доведено, що їхні війська напали на Виноградівський замок. В даному випадку магнати Перені надалі зміцнюють замок і контролюють ситуацію за допомогою королівських військ. Замок поступово перетворився на головну резиденцію роду Перені. Це стало наслідком того, що замок перестають розглядати як міцну оборонну споруду навколишньої місцевості.

Заключний етап історії замку пов'язаний з подіями, що відбулися в 1660-х роках після повстання Веселень Ференц. У ньому активно брали участь кілька благородних родин з округу Угоча. Імператор Леопольд I (1655-1687) втратив довіру до шляхти північно-східної Угорщини. Він відправив гарнізон під командуванням Бейдербурзького Мейера Конрада до Королево і наказав знищити укріплення. Перені спробував зберегти замок і делегував графа депутата Хартані Яноша імператору, але його зусилля виявилися марними. Стовпи Нялабу були знесені наприкінці 1671 – початку 1672 року і не були відновлені.

Незважаючи на складну історію замку, на місці та його околицях в минулому відбулися лише нерегулярні та незначні археологічні дослідження. Зокрема, в XIX столітті Угорський національний музей (Будапешт) отримав знахідки з Корольова (1859 та 1881 рр.). Це були різні ювелірні вироби, у

тому числі позолочене мідне кільце та гілка з квітами з дорогоцінних каменів і подвійний мідний хрест латоринського типу. Серед знахідок були також три гробниці з головою зірки, покриті срібною фольгою. Очевидно, що ці предмети походять від каплиці, де ховали багатих людей [34].

За сто років, у 80-х роках минулого століття, палеолітна експедиція Музею природи (м. Київ) провела незначні дослідження поблизу центральної частини укріплень. Дослідники зібрали пізні середньовічні знахідки, включаючи фрагмент угорської монети короля Матіаса Корвіна.

У 2007 році експедиції Ужгородського національного університету почали вивчати в Корольово замок Нялаб. Було досліджено три житлових приміщення з плитами та значний набір матеріалів під час роботи, зокрема: тисячі фрагментів керамічної посуду, в тому числі імпорتنі, плитка, шкіра, кістки, скло та металеві вироби (предмети побуту, майстерні інструменти, фрагменти одягу, прикраси, медальйон, жетони, текстильні пломби, монети та зброю) [34]. Пагорби, на яких колись були зміцнення замку, сьогодні не забудовані. Лінії цих терас добре збереглися, то це можна використати для реконструкції конфігурації укріплень пагорба. Більшість оборонних споруд замку раніше були зруйновані та розібрані. Лише кілька замкових укріплень збереглися. Велика частина основи замку щільно покриті кущами та чагарниками, які не лише ховають від людського ока вцілілі фрагменти споруди, але також завершують руйнацію елементів, що вижили [34].

На північній терасі руїни валів, деякі зруйновані на рівні фундаменту, а в окремих місцях піднімаються на значну висоту. Південно-західний кут укріплення зберігся найкраще, що піднявся до 9 метрів сьогодні. Внутрішня структура замку не вціліла, тільки в центрі дворика можна відстежити сліди колишнього колодязя.

На південній терасі була побудована лише старовинна фортеця – замкова башта. Висота зараз – 7 метрів. У іншій частині внутрішнього дворика зміцнення вже не простежується. Більша частина тераси є відносно рівною ділянкою, у деяких місцях покрита кущами і чагарниками. У

центральної частині південної тераси ви можна побачити церкву, побудовану в 1993 році на місці старенької каплиці XVI століття, яка була зруйнована в 1945 році [14].

Виноградівський замок Канків. Замок розташований у місті Виноградів, на правому березі Тиси. Що стосується місця будівництва, то було обрано скелясту терасу Чорної гори, що розташована на східній околиці міста. На схил гори виходить східна частина замку, а з західної сторони біля підніжжя гори розклалося місто, яке гарно видно з боку замкового пагорба.

Замок був створений у формі чотирикутника (46,9x44,8 м), оточений величезними квадратними вежами і в'їзною брамою. П'ята вежа знаходилась над воротами. У середині замку є фрагменти проміжних стін. Є думка, що у замку був підземний хід, що вів до міста. Традиційні легенди будь-якого фортеці мають своє підґрунтя: як мінімум один 12-метровий хід був розкопаний. Вперше замок було згадано у 903 році в анонімній угорській хроніці «Gesta Hungarorum», коли угорці прийшли у Тисо-Дунайську низовину [34]. У той час він був оборонною фортецею місцевого слов'янського лідера, що захищав народ від угорських атак. В останній третині XVI ст. з наказу імператорської влади Австрії замок було остаточно зруйновано.

Сьогодні Виноградівський замок стоїть в руїнах, більша частина споруд замку зруйнована, хоча в цілому обриси периметру і начерки внутрішньої частини замку завдяки частковому збереженню стін чітко відслідковуються. Окремі будівлі замку місцями можуть бути знищені і зруйновані до рівня замкового двору, але деякі частини замкового комплексу все ще тримаються на висоті. Найкраще збереглися оборонні мури замку на північно-східній стіні – звідси можна побачити руїни двох веж і збережені на них бійниці. Каплиця замку лишилась без даху, внутрішня її частина теж пошкоджена.

Руїни замку неодноразово надихали художників та фотографів, і навіть кінематографістів. Останні ще в радянські часи трохи звільнили кам'яні мури

від вікових заростів, зробивши їх декораціями для ряду фільмів – «Злива над полями», «Над Тисою» та знаменитого «Табір іде в небо».

Хустський замок. Період бурхливих воєн та перетворення політичної карти Європи, що припало на XI століття, піднесло угорській короні території сучасного Закарпаття і Солотвинське родовище. Звичайно, отримати цю «золоту» жилу охочих було багато, що є основною причиною будівництва Хустської фортеці, побудованої на 170-метровій Замковій горі поблизу басейнів Тиси та Ріки.

Замок за час свого існування і залежно від часу багато раз добудовувався і перебудовувався, проте основні захисні споруди після столітнього періоду будівництва були зведені до 1191 року, за ініціативи угорського короля Ласло I. Західні руйнівні татаро-монгольські навали під проводом Батия (1209-1256), який дістався угорських земель 1241 року, принесли руйнування і похмурість в регіоні, а замок був розграбований і спалений загарбниками.

Для відновлення своїх Карпатських володінь угорський король Бела IV (1206- 1270) запрошує іноземних поселенців, зокрема німців та італійців. Проте в 1281 році територію Закарпаття в районі Берегово окупували колишні угорські союзники проти татаро-монгол – війська галицького короля Лева Даниловича I (1228-1301). Фортеця потрапляє під владу Галицької Русі на термін 40 років, аж до 1321 року, коли землю було повернуто на угорській короні. Через наступні вісім років 26 квітня Хуст офіційно набуває статусу королівського міста від угорського короля Карла Роберта (1308-1342), надаючи мешканцям міста особливу привілею, звільнивши їх від сплати податків на майно та гроші, давши дозвіл на місцеве самоврядування, вільне місце визначення поселення, а потім і охоронні станції [28]. Нова влада була дуже зацікавлена в розвитку міста як основного охоронного пункту Соляного шляху, тому велика кількість грошей вкладалась в ремісничі виробництва і лісозаготівлю.

Період процвітання триває аж до початку османських набігів

1514 року, коли і без того ослаблене селянство підняло повстання під керівництвом Дьєрдя Дожа (1475-1514), спочатку спрямоване проти Порти, але, після зради дворянського ополчення, перейшло в антифеодальне русло, в ході якого повсталі зайняли Хустську фортецю [31].

Однак члени династії Запольяї не мали наміру здаватися – його представники продовжували боротьбу за силу і єдність Угорщини – на початку за це боролася королева Ізабелла Ягеллонка (1519-1559 рр.), а по смерті королеви – син Янош II (1540- 1571 рр.), який знайшов притулок в Мукачево і Хусті. У 1556 році Фердинанд I (1503-1564 рр.), засновник нової імператорської гілки Габсбургів, настоятель Святої Римської імперії, пред'являє свої права на ці замки. Внаслідок цього Мукачівський замок захоплено австрійськими військами, а Хустський – залишається у власності Яноша II, якому залишився лише титул трансільванського князя [31].

Після смерті останнього короля єдиного Угорського королівства в 1571 році спадкоємцем престолу був Стефан Баторі (1533-1586 рр.), через п'ять років він прийняв польський трон, а за ним це все успадкував його брат Кшиштов (1530-1581 рр.), який значною мірою модернізував Хустський замок, зберігши всі привілеї імперського міста. Однак політиці Стефана судилося поширюватися трансільванськими землями лише 10 років – його забрала смерть.

Титул князя переходить його сину Жигмонду (1572-1613 рр.), який підтримував Габсбургів і організував союз проти Османської імперії. Це викликає обурення і з боку трансільванської аристократії, і зі сторони турецького султанату, під протекторатом якого Трансільванія формально перебувала. Реакцією Османської імперії на ці дії був набіг у 1594 р. на Мармароські землі, але Хустська фортеця достойно витримала цей набіг, і через 6 років показала такий же результат проти того самого ворога, але під прапором Габсбургського роду.

Наступним господарем Хустського замку стає Стефан Бетлен (1582-1648 рр.), який приніс в жертву свої домагання на титул трансільванського

князя, який дістався Дьєрдю I Ракоці (1593-1648 рр.) [31].

Через дванадцять років після смерті Дьєрдя I, у Трансільванії править його син Дьєрдь II Ракоці (1621-1660 рр.). Замок у Хусті тоді витримав три облоги: польську, турецько-татарську, і останню – курунцеву. Переломним моментом в існуванні фортеці був 1699 р., коли згідно з Карловицьким мирним договором князівство Трансільванія було скасоване і повністю переходило у владу австрійської корони. Проте замок все ще зберігає своє стратегічне значення, що сприяє капітальній реконструкції будівлі [4].

Проте бурхливий розвиток подій у замку перебиває вибух порохових складів, який стався у 1766 році внаслідок потрапляння блискавок.

За даними історичних досліджень всередині Замкової гори існує безліч підземних ходів, а так само колодязь глибиною 160 м, призначений для постачання води під час облоги. Сьогодні туристи і всі бажаючі мають змогу оглядати лише окремі фрагменти колись непереможної твердині, так як до наших днів збереглися лише руїни замку.

Розглянемо історію залишків стародавніх замків Закарпаття.

Бронецький замок. Самий важкодоступний замок на території України, який тільки існував. Замок або вірніше, все що залишилося від нього, давно зруйнованого місцевими жителями, камені замку використані, як матеріал для будівництва. Сам замок мав досить дивну назву: «Чорний замок». І як, кожен замок – цей має теж свою легенду і свого привида.

Перші поселення на Царській замковій горі ще були п'ять тисяч років тому, залишки поселення цього часу знайшла експедиція 2008 року. Очевидно, поселення було укріпленим, однак сліди фортеці знайдені не було, оскільки або вони були знищені пізнішими стінами, або археологи не дуже ретельно шукали. Сам рельєф був оборонним, було достатньо хорошого палісаду, щоб відбити напад тогочасних легкоозброєних військ.

Перший середньовічний замок постав на горі в XIII столітті, очевидно, це укріплення було споруджено через загрозу татарських нападів, від яких Закарпаття було вщент зруйновано. Перші згадки про замок датуються 1265,

1273 та 1291 роками і пов'язані з міжусобною феодалською боротьбою та династичними війнами за угорський престол. Зокрема в 1291 році останній угорський король з Арпадів Ендре III зруйнував замок за договором з Альбрехтом Австрійським, який відмовився від претензій на угорський престол і поставив умову зруйнувати прикордонні фортеці. Відтоді замок лежав пустою, їх зайняли місцеві розбійники, які грабували місцеве населення. Так це чи ні, однак замок найбільше на Закарпатті підходить під розповіді про таємничі озброєні ватаги, які живуть у темному лісі в таємничому замку. Замок в 1336 році згадується як руїни, можливо їх зайняли якісь військові загоны як базу для мародерських набігів. В 1454 році вперше згадується село Бронька поблизу замку [11].

Архітектура замку досить цікава, вона не схожа на жоден замок Закарпаття – є центральне укріплення, потім дві лінії укріплення і можливо була в'їзна вежа на третій лінії укріплень. Такий замок є характерним для земляних укріплень, які були замінені на муровані стіни. Розмір замкового майданчика невеликий, 35х15 м. На території замку було дві кам'яні будівлі. Кругла багатоповерхова вежа-донжон діаметром вісім метрів, товщина стін – 1 метр говорить про те, що в часи її зведення артилерії ще не було. Звичайно, вежа одночасно була дозорною. Башта стоїть на скелі зі штучною печерою, деякі стіни і будівлі також виходять на круті скелі. Мурований палац був досить великим, 14х8 м. Замок мав три тераси, кожна з яких була укріплена окремо [38].

Пам'ятка визнана непридатною до подальшого археологічного вивчення, оскільки повністю позбавлена культурного шару в результаті проведення як законних, так і незаконних розкопок. Навесні 2008 року в рамках програми Інституту карпатознавства Ужгородського національного університету з вивчення замків Закарпаття була організована археологічна експедиція, яка досліджувала залишки Бронецького замку [23]. У ході обстеження було виявлено безліч слідів «роботи» чорних археологів, які практично повністю знищили культурний шар на більшості ділянках

вершини пагорба.

Боржавський замок. У селі Вари Берегівського району Закарпатської області колись був Боржавський замок під назвою Боржава, споруджений на місці давнішого городища. Зараз – це місцевість у двохсот метрах від українсько-угорського кордону на південній околиці села Вари між ріками Тиса та Боржава, так що природою фортеця була укріплена добре.

Замок почав споруджуватися в IX столітті болгарами, однак археологічними розкопками підтверджено залишки культурного шару XI століття, коли замком володіли угорці [11]. Фортеця була основою укріпленого поселення, тепер русло ріки частково проходить укріпленим посадом, в минулому Боржава була фактично міським ровом зразу за міськими стінами. Довкола горбочка городища – болота, утворені заплавою рік. У IX столітті ці землі входили до Болгарського царства, фортеця називалася замок Боршо або Боржава. Однак уже в 903 році ця фортеця була взята штурмом після триденної облоги, полонених відвели до фортеці Гунг (Ужгород). Укріплення було справжнім містом розмірами 120x110 м. Згодом, в XI столітті почали споруджувати мурований замок (який належав безпосередньо королю), який було остаточно завершено в XII столітті [33].

У 1214 році було довкола замку утворився комітат-жупа Боршоа. Як і всі інші укріплення Закарпаття, Боршо було зруйновано татарами у XIII столітті. Через декілька років люди повернулися і утворили село Вари (у перекладі – замкове село), центр округу перенесли в Берегвар.

У 1320 році вперше замок згадано у писемних джерелах (раніш згадки відносилися до хронік). Однак у XIV столітті в Угорському королівстві були міжусобиці, замок зруйнували і поступово розібрали на будівельний матеріал, одну башту переробили в капличку [33]. Округ перейшов до Мукачівського замку.

У XVII столітті польські війська у війні з Трансільванією зруйнували башту-капличку. Турки також декілька разів руйнували село у XVI-VII століттях. На території замку і передмістя було влаштовано кладовище [11].

Зараз на території замку – луг, який використовують як ріллю та для пасовища. Центральна частина поросла кущами, збереглися фрагменти ровів і валів висотою до 5 м, з південно-східної частини зберігся розріз воріт шириною 10 м.

Місце замку-городища розташоване на території розораного луки. Зі сходу і заходу територія, що оточує городище, обмежена двома лініями: зі сходу простягалася лінія земляної дамби, із заходу – лінія нового русла Боржави. Між цими лініями й розмістилося городище. Його вали і внутрішня майданчик рясно поросли деревами і кущами. При побіжному погляді залишки укріплень можна прийняти за невелику природну височину. Збереглися фрагменти поки ще помітних земляних укріплень городища – валів і ровів. Висота збережених ділянок валів місцями досягає 4-5 м. У його південно-східній частині замчища зберігся глибокий розріз шириною близько 10 м, який відомий серед місцевого населення під назвою «залізні ворота».

Вишківський замок. У селищі міського типу Вишково Хустського району був замок на Замковій горі, який існував з 1281 року до початку XV століття. Фортецю спорудили на горі висотою біля 600 метрів, вона була розміщена на південний схід від сучасного селища, колишнього міста Вишкова. У трьох кілометрах на південь від гори проходить кордон з Румунією, три кілометри на північ тече ріка Тиса. Після спорудження укріплень гора отримала назву Варгедь, що з угорського переводиться як замкова гора. Вперше Вишково згадується в 1271 році [11]. Приблизно у цей час угорський король Ласло IV подарував село Іштвану та Міку Чапа з роду Гунт-Пазмань. У 1281 році неподалік від Вишково феодали з роду Чапа споруджують невеликий замок, який мав захищати соляні копальні Марамарошу і контролювати перевезення солі по Тисі, яка надходила із Солотвино. Фортеця була одним із соляних замків, в ланці також були Хустський, Нялаб (Королево), Канко (Виноградів) [32].

Замок на вершині гори мав форму трикутника. З півночі підступи до замку надійно захищали круті схили. З інших боків було декілька ліній валів

і ровів. Довжина кожної сторони біля 60 – 70 метрів. Всередині трикутника була ще одна лінія валів, яка захищала центральний майданчик замку, який мав розміри приблизно 20x15 м. Посередині майданчика підвищується невелика тераса розміром 5x10 м, тут, можливо, була сторожова вежа [11].

В 1329 році угорський король Карл Роберт, виконуючи свою програму централізації влади і припинення феодалних уособиць, зробив Вишково королівським містом. Також утворюється Марамараський комітат, центром якого стає Вишково. Вишківський замок стає центральним королівським форпостом комітату. На рубежі XIV та XV століть Вишково перебуває у власності воєвод Валахії Драги і Балки [32]. Вишково в цей час занепало, оскільки неподалік споруджується Хустський замок, який стає основним укріпленням Марамароського комітату. Вже на початку XV століття замок приходить в запустіння, більше він не відновлювався, проіснувавши біля ста років з часу свого існування.

Туристичний потенціал Закарпаття багатий – 12 замків, численні старовинні церкви, монастирі, храми, унікальні заповідники, але туристичний потенціал використовується неефективно, оскільки багато замків в жахливому стані. Якщо подивитись на замки та їх залишки у Закарпатській області сьогодні, то можна побачити занедбаність, зруйнованість замкових споруд та байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як мовчазних свідків багатогранної української історії. При цьому, європейський досвід уже давно довів неефективність державної монополії володіння замками та палацами. І хоча історично склалося так, що більшість замкових ансамблів та палаців Європи все-таки перебувають у приватній власності нащадків старої аристократії чи у власності нуворишів, вони, в першу чергу, є об'єктами туристичної діяльності. Бо, навіть, титуловані в Європі власники родових замків не цураються поряд з приватними апартаментами відводити частину своїх володінь під готельні номери для гостей і туристів.

Так, як уже зазначалося, нащадки родовой аристократії в Україні, були

знищені, і замки майже століття поволі знищувались, не маючи реальних господарів. Але уже два з половиною десятиліття, як Україна докорінно змінила свій політичний та економічний устрій, а ситуація з замковою спадщиною і далі не вирішена, незважаючи на декларування гострої необхідності її вирішення. 2008 рік оголосили роком замків і палаців Західної України – відповідну декларацію у Львові підписали представники шести західних областей. Проте, вже минуло майже 15 років, а конкретних результатів і реальних проектів по відновленню замків майже не реалізовано. За винятком, незначних інвестицій меценатів та ніким належно не оціненої роботи ентузіастів (істориків-науковців, археологів, музеєзнавців та інших людей, небайдужих до замкової культури).

На території Закарпаття знаходиться п'ять замків, які руйнуються або вже маже зруйновані. Невицький, Хустський, Виноградівський, Королівський, Квасівський замки – на межі повної руйнації. Однією з проблем також є те, що в розрізі стратегії розвитку Закарпатської області не приділяється велика увага просуванню замкового туризму, хоча область має відносно велику кількість замків. Попри те, що туристичний регіон має велику кількість відвідувачів, а замки можуть стати популярними атракціями для туристів, – місцева влада не запроваджує проекти, які сприятимуть реставрації та реконструкції замків, які збереглися гірше відносно інших замків і знаходяться в зруйнованому або напівзруйнованому стані.

Перераховані проблеми повинні, в першу чергу, вирішуватись на законодавчому рівні, узгоджуючи механізм продажу чи передачі в довгострокову оренду історико-культурних об'єктів підприємницькому сектору за умови збереження їх архітектурного стилю та самобутності. Необхідно також відрегулювати в правовому полі механізм співпраці інвестора та державної архітектурної служби, продумати і розробити комплекс заходів щодо інформаційно-рекламного просування замкового туризму. Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні миттєво приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить

відродження замкової культури в Україні, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту.

Особливо продуктивною є співпраця європейських країн на соціокультурній ниві. Відзначений подіями Мукачівський замок, котрий є найбільш перспективним з музейно-анімаційного відродження. Першим кроком до відродження минулої слави даної визначної споруди став 1993 р., тоді замок перейшов до комунальної власності міста.

В 1989 р. в Мукачівському замку литовські кінематографісти проводили зйомки історичного фільму «Час повного місяця», побудувавши новий дах над замковим колодязем, значно підремонтували двір і окремі приміщення «Верхнього замку» [19].

Варто підкреслити, що для перспективного розвитку міжнародних культурних відносин та результативного співробітництва за рахунок виявленої ініціативи активістів, реконструкторів, істориків, культурологів та державних діячів України, Угорщини, Польщі, Чехії та Словаччини, організація в недалекому майбутньому фестивалів лицарської світської урочистої культури – новий шлях інтеграції в культурі та туризмі.

Наразі особливо успішним інвестиційно-перспективним напрямом туристичного відродження та європейської інтеграції є ігровий туризм, котрий нерозривно пов'язаний з історичною реконструкцією культури регіону.

Основними атракціями цього виду туризму постають середньовічні замки Закарпаття. До війни з РФ, в області функціонувало декілька клубів історичної реконструкції «Меч Орiona» та «Веремій» із загальною кількістю учасників 40 чоловік. Дані громадські організації за сприяння адміністративного управління краю та за підтримки лицарських клубів і орденів України – Орден Паладинів та Європи, зокрема клубів Угорщини, Словаччини намагаються дослідити та відтворити загальну історико-культурну картину Закарпаття Середньовічного.

Замкові споруди Закарпаття вже сьогодні можна використовувати як

заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі, через відкриття у них закладів харчування відвідувачів (стилізовані під старовину ресторани й таверни з середньовічною кухнею та історичними місцевими напоями), надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій у середньовічному стилі, шляхом відкриття музейних експозицій у приміщеннях, розміщення на територіях замків і фортець експозиції, які відтворюватиме картини минувшини.

Ще одним кроком до реставрації та відновлення замків є започаткування і розвиток замково-готельного бізнесу. Замково-готельний бізнес визнається найприбутковішим напрямком використання фортифікаційних пам'яток давнини.

В Україні започаткування замково-готельного бізнесу має неабиякі перспективи. По-перше, в нашій країні налічуємо до двох десятків фортифікацій чи їх руїн, найдоцільніший шлях відродження яких полягає в переобладнанні їх під готельно-анімаційні комплекси. По-друге, цей турпродукт користується стабільною популярністю серед європейських туристів, які хочуть і готові платити за можливість знайомства з українськими замками. Романтика готельно-замкових турів традиційно приваблює закоханих та молоді подружжя, цьому виду відпочинку надають перевагу люди з розвинутим естетичним смаком тощо.

Найближче до фази формування номерного готельного фонду на Закарпатті «просунувся» Мукачівський замок («Паланок»). Однак, і тут роботи ще вистачає. Взагалі, щоб сприяти збільшенню туристських потоків до замків в Закарпаття треба, по-перше, залучати іноземних туристів, а отже для цього треба будувати сучасні готелі, які б змогли задовільнити більшість потреб споживача за більш-менш прийнятну ціну.

Важливе значення має підтримання старовинних замків у належному стані, своєчасне проведення реставраційних і ремонтних робіт, а для цього-залучення нових спонсорів та інвесторів.

Також дуже актуально застосовувати різні види реклами для залучення

якогомога більшої кількості туристичних потоків.

По території Закарпаття пролягає багато різноманітних туристичних маршрутів гірських, водних, пішохідних, велосипедних, автомобільних. У регіоні не тільки унікальні природні можливості, а і надзвичайна культурно-історична спадщина.

Велика перспектива розвитку у області молодіжного, сімейного туризму (спортивний, екотуризм, пригодницький, релігійний, конференц-туризм, тематичний, індивідуальний пізнавальний). Закарпатська область визнана найбільш перспективною рекреаційною зоною (здравницею) Європи, тут можливо цілорічне обслуговування туристів. Туризм в Закарпатті має особливе значення, тому що він об'єднує сучасну інфраструктуру з унікальними історичними і культурними аспектами.

Для розвитку туризму, особливо пізнавального, велике значення мають пам'ятки історії, архітектури та культури. На Закарпатті на порівняно невеликій площі сконцентрована значна частина таких пам'яток, добре збереглися звичаї та обряди, оригінальний фольклор, художні промисли, що також підвищує туристичний інтерес і виступає значним рекреаційним ресурсом. В області висока щільність середньовікових замків – 12 одиниць, це можна вважати однією з туристичних візитівок Закарпаття.

З вище зазначених пунктів можна зрозуміти сучасний стан замкового туризму Закарпаття. Але сама область багата й на інші туристичні ресурси: мінеральні води, гори, озера, флора, різноманітна кухня, різного роду фестивалі та ще багато іншого.

Курорти регіону дуже популярні не лише в Україні, але й поза її межами. Найбільш поширені вуглекислі джерела. Особливо багато їх у селах Нелипине, Солочине, Поляна, Плоске, Луги.[20] Води цих джерел є аналогами відомих вод на зразок «Боржомі» і мають такі ж смакові якості, особливо води «Лужанська», «Поляна квасова», «Плосківська», «Свалява».

Попити цілющої води можна у санаторіях, які ради приймають курортників. Європейський рівень обслуговування, лікування цілий рік

приваблюють людей. Санаторії мають добре обладнані лікувально-діагностичні кабінети і водолікарні. Також щороку проводиться фестиваль мінеральної води. Тут виробники і санаторії пропонують свої послуги.

Говерла – найвища гора українських Карпат. Цей об'єкт став центром паломництва тих, хто хоче отримати незабутні враження. Піднятися на Говерли можна з двох сторін. Одна з таких – із Закарпаття. Підйом зі сторони Закарпаття займе більше часу, але він є найлегшим.

Якщо вдасться піднятися на Говерлу за сонячної погоди, то можна побачити як на долоні Івано-Франківськ і Коломию з північного боку, на півдні – румунський Сигіт та Піп Іван, із заходу простягається Петрос, а на південному сході підносяться вершини Чорногори.

Долина нарцисів – незабутня подорож, яка назавжди залишиться у пам'яті. Долина нарцисів знаходиться неподалік Хуста. Таких місць дуже мало подарувала природа. Зокрема, подібні природні об'єкти збереглися в Альпах, гірських районах Румунії та деяких Балканських країнах, але вони менші за площею. Сюди треба приїжджати на початку травня, коли нарциси починають квітнути [20]. Пік цвітіння традиційно припадає на середину травня. Дізнатися більше про цю унікальну долину можна у музеї. Щорічно Долину нарцисів відвідують понад 10 тисяч туристів.

Синевир – перлина Закарпаття. Озеро, яке є частиною національного парку, дуже популярне серед туристів. Ознайомлення із Синевиром можна почати із музеїв, що дасть повну картину [18]. Їх тут два: музей Лісосплаву (тут можна побачити весь технологічний процес заготівлі, сортування, зберігання і транспортування деревини) і музей Колочави (тут розказують все про життя і традиції закарпатців). Далі подорож триває на саме озеро. Воно неймовірної краси. Вода в озері, яке оточене горами і лісом, настільки чиста, що можна бачити дно. Місцеві кажуть, якщо молодята познайомились на озері, а потім одружились, то на них чекає міцне кохання.

Кухня Закарпаття дуже різноманітна. Це пов'язано із тим, в якій місцевості ви опинились. У Береговому Вас нагодують угорськими стравами

(бограч, гуляш), гуцули пригостять баношем і кремзликами. Також радять спробувати токан, який готують з кукурудзяної крупи, бринзи і шкварок. А на десерт можна спробувати гомбовці з різною начинкою.

На Закарпатті проводиться понад 160 фестивалів щороку, збираючи понад півмільйона туристів. Сюди приїжджають на парад наречених, в якому беруть участь майже сто дівчат у весільному вбранні. Популярний у Мукачеві фестиваль «Червене вино» та фестиваль білого вина в Береговому. Для любителів колоритної кухні чекають фестивалі бринзи, які проходять у Рахові, «Сливовий лікар», де продають варення. Також відомі фестиваль різників, Дні сакури в Ужгороді, «Берлибаський банош» в Костилівці, Купальський фестиваль в урочищі Воеводино, «Золотий гуляш» і фестиваль божоле.

Вище зазначені заходи можливо поєднувати з відвідуванням замків Закарпатської області.

Для України європейський досвід – це яскравий приклад вирішення проблеми одночасного збереження історико-культурної спадщини, з одного боку, та з іншого – формування позитивного туристичного іміджу, що сприятиме досягненню високого конкурентного статусу на міжнародному ринку туристичних послуг. В той же час, паралельно з вирішенням проблеми збереження замків – духовної скарбниці українського народу, туристичне використання замків розв'яже чимало проблем економічного характеру, адже загальновідомо, що розвиток рецептивного туризму сприяє зміцненню національної економіки (зростання доходів населення, створення додаткових робочих місць, зростання добробуту туристичного регіону внаслідок прояву ефекту туристичної мультиплікації на суміжні галузі підприємництва). Замкові споруди України вже сьогодні можна використовувати як заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі (поки що єдиним палацом замкового типу, який приймає рекреантів, є палац графів Шенборнів, переобладнаний під санаторій), через відкриття у них закладів харчування відвідувачів (стилізовані під старовину ресторани й

таверни з середньовічною кухнею та історичними місцевими напоями), надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій.

Висновки до 3 розділу

Основні аспекти замкового туризму Закарпатської області сьогодні:

Історичне й культурне значення: Замки є важливими свідками історії, зберігаючи в собі спадщину минулих поколінь. Вони розповідають про розвиток архітектури, військові стратегії, а також про життя та звичаї людей, які колись там жили.

Розвиток інфраструктури Закарпаття: Сучасний замковий туризм включає не тільки екскурсії до замків, але й надання додаткових послуг, таких як готельне розміщення, ресторани, музеї та сувенірні магазини.

Освітні та інтерактивні програми: Багато замків пропонують інтерактивні тури, історичні реконструкції та тематичні виставки, які роблять відвідування не тільки приємним, але й освітнім.

Збереження спадщини: Замковий туризм сприяє збереженню та реставрації історичних споруд. Відвідування замків генерує доходи, які можуть бути інвестовані у підтримку та охорону цих культурних об'єктів.

Сприяння місцевому розвитку Закарпатської області: Замковий туризм підтримує місцеву економіку, створюючи робочі місця та збільшуючи туристичні потоки в регіони.

Екологічна стійкість: Зростає усвідомлення необхідності сталого розвитку в замковому туризмі, з акцентом на збереження природи та мінімізацію впливу туризму на довкілля.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено дослідження сучасного стану та перспектив розвитку замкового туризму. Одержані результати дають підстави для формулювання загальних висновків.

Визначена актуальність замкового туризму, а саме:

1. Історична та культурна важливість: Замки є свідками історичних епох та культурних змін, що надає їм значного історичного та культурного значення. Вони є мостами до минулого, дозволяючи відвідувачам безпосередньо зануритися в історію та традиції.

2. Економічний вплив: Замковий туризм сприяє створенню робочих місць, розвитку інфраструктури та збільшенню доходів від туризму. Це стимулює місцеву економіку, зокрема в регіонах, де інші види туризму менш розвинені.

3. Збереження спадщини: Туризм надає фінансову підтримку збереженню історичних замків. Відновлення та підтримка цих споруд є критично важливими для збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь.

4. світній потенціал: Замковий туризм надає унікальні освітні можливості, дозволяючи туристам навчатися через досвід, досліджуючи історичні та архітектурні аспекти замків.

Замковий туризм є перспективним напрямом розвитку туристичної індустрії України. Україна в цьому відношенні володіє значним історико-культурним потенціалом. в Україні було понад 5000 пам'яток фортифікації. До нашого часу зберіглося 116 замків (у різному стані). Найбільше у Тернопільській області – 34. Втративши своє функціональне призначення, замкові комплекси України зазнали незворотних руйнувань. На сьогодні немає достовірних даних про їх загальну кількість, оскільки багато з них утрачені назавжди, інші знаходяться у стані руїн.

Водночас фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної діяльності, але й складовою частиною готельної інфраструктури, як це має місце в європейських країнах, де понад третини подібних комплексів використовується в готельному господарстві.

У сучасному світі, де туризм стає все більш різноманітним та інтегрованим, замковий туризм виокремлюється як унікальна та цінна сфера. Він відіграє ключову роль не тільки у збереженні культурної спадщини, але й у розвитку місцевих економік та просуванні міжкультурного розуміння.

Замки Закарпаття (сьогодні – 12) мають історичне та культурне значення, яке важко переоцінити. Ось декілька висновків щодо їх важливості:

Збереження історії та культури Закарпаття: Замки є живими свідками минулих епох і культурних змін. Вони втілюють історичні події, архітектурні стилі та життя минулих поколінь. Зберігаючи замки, ми зберігаємо спогади про минуле для майбутніх поколінь.

Вивчення історії та культури: Замки надають можливість вивчати історію та культуру через практичний досвід. Вони є відкритими музеями, де відвідувачі можуть дізнатися більше про історію регіону, а також про мистецтво, архітектуру та традиції.

Збереження спадщини: Замки часто є частиною національної культурної спадщини та мають велике значення для національної ідентичності. Зберігання і догляд за цими спорудами допомагає зберегти цю спадщину для майбутніх поколінь.

Економічний розвиток: Замковий туризм може мати значний економічний вплив на регіони, де знаходяться замки. Він сприяє створенню робочих місць у галузях, пов'язаних із туризмом, таких як готельний бізнес, ресторани та сувенірні магазини. Крім того, це сприяє розвитку інфраструктури, яка потрібна для зручного відвідування замків, такої як дороги та парковки.

Зміцнення місцевої економіки. Замки розташовані в регіонах, де інші види туризму менш розвинені. Таким чином, замковий туризм Закарпаття

може бути важливим джерелом доходів для місцевих громад, сприяючи збільшенню обсягу бізнесу та створенню нових можливостей для розвитку.

Загалом, замки мають значущий історичний, культурний і економічний вплив, і їх збереження та просування важливі для збереження нашої спільної спадщини і стимулювання розвитку регіонів України.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 25 липня 2000 р. Відомості Верховної Ради. 2000. № 39.
2. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року. Відомості Верховної Ради. 1995. № 31.
3. Андрусак У. Б. Науково-проектний досвід функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів. *Прикладні науково-технічні дослідження: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (3 – 5 квітня 2019). Симфонія-форте. Івано-Франківськ, 2019. С. 192–193.
4. Андрушко І. Сучасний стан збереженості замків на Поділлі та проблеми їх реставрації. *Фортифікація України: матер. Міжнар. конф. з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. Кам'янець-Подільський*, 1993. С. 46.
5. Аніпко Н. П. Середньовічні замки і фортеці. Рекреаційно-туристське використання. *Краєзнавство, географія, туризм*. 2011. № 20. С. 15–18.
6. Аніпко Н. П. Середньовічні замки Польщі та їх використання в туристичній індустрії. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (4 травня 2012 року). Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 132–136.
7. Антонюк Д. В. Триста п'ятнадцять польських замків і резиденцій в Україні: путівник. Ч. 2 [в 2 ч.]. Грані-Т. К., 2012. 260 с.
8. Арсеніч М. А. Чернелицький замок у міжвоєнний період. *Пам'ятки України*. 2015. № 7 - 9. С. 60–67.
9. Бевз М. В. Завдання збереження та регенерації цінних архітектурно-містобудівних комплексів історичних міст. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2011. № 5-6. С 15–23.

10. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : Київ. нац. унт ім. Т. Шевченка, 2001. 395 с.
11. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України: Навчальний посібник. К., 2009. 243 с.
12. Березіна І. В. Оборонна архітектура України на літографіях Наполеона Орди. *Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»*, № 15. Львів : інститут «Укрзахідпроектреставрація», 2005. С. 143-147.
13. Берлач О. П. Принципи історико-архітектурного формування фортифікаційних комплексів Волині: дис. канд. арх.: 18.00.01. НУ «ЛП». Львів, 2008. 138 с.
14. Білас Н. Оборонні споруди Збаразького замку за результатами археологічних досліджень. *Вісник інституту археології*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2007. Вип. 2. С. 143–154.
15. Білецька, І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури* : зб. наук. прць, Київ : НАУ, 2011. Вип.31. С. 104–112.
16. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Використання зарубіжного досвіду для розвитку замкового туризму України. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 136–142.
17. Вечерський В. В. Фортеці й замки України: монографія. *Деснянська правда*. Чернігів, 2011. 664 с.
18. Вечерський В. До питання про національний стиль в архітектурі України XVII-XVIII ст. *Архітектурна спадщина України. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування*. К., 1994. С. 103–113.
19. Глушок О. Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV – XVII ст.) : монографія / О. В. Глушок . К.: Пульсари, 2009. 124 с.
20. Гнатюк Л.Р., Яременко О.Ю. Проблематика збереження палацовопаркових комплексів України. *Теорія та практика дизайну*: зб.

наук. праць. К.: НАУ, 2020. Вип. 20. С. 39-47.

21. Данілов І. В., Гераськів В. М. Фортифікація: погляд у минуле. Нарис з історії оборонного мистецтва. Кам'янець-Подільський, 1999. 80 с.
22. Добрянський В. Особливості і специфіка будівництва та реконструкцій оборонних споруд Чортківського замку в XVII ст. *Археологія і фортифікація Середнього Подністрів'я*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори 2006», 2012. С. 126–131.
23. Дьомін М. М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України. *Архітектурна спадщина України*. 1994. № 3. С. 5–10.
24. Жердьов А. Фортифікаційні споруди у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 19. С. 143-149.
25. Жукова О. В. Замкові комплекси XII - XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання: дис. канд. істор. наук: 17.00.08. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 155 с.
26. Зайцева В. М. Формування стратегії сталого розвитку туризму. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Менеджмент інновацій. 2013. Вип. 2. С. 50–57.
27. Замки Західної України: Путівник. Львів: Аз-Арт, 2004. 96 с.
28. Зміївська А.І. Особливості сучасного розвитку замкового туризму в Україні. URL: https://eprints.kname.edu.ua/49614/1/ilovepdf_com-105-106.pdf
29. Каднічанський Д. А. Стан та перспективи розвитку замкового туризму у Львівській області. *Географія та туризм: Науковий збірник*. № 43. Київ, 2018. С. 73–82.
30. Каднічанський Д.А. Стан збереження та використання в туризмі замків та палаців Закарпатської області. *Współpraca transgraniczna w gospodarce turystycznej Polski i Ukrainy : III Międzynarodowa Konferencja Naukowa (Lublin–Lwów 20–21–22.10.2016 r.)*. Люблін, 2016. С. 30.
31. Кокарева О.І., Храплива-Антошків Н.Л., Шпондарук В.В. Закордонний досвід використання замків у туристичній сфері. *Замковий*

туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 4 трав. 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 142–145.

32. Коломієць М. Про національні і регіональні особливості архітектури України. *Архітектурна спадщина України*. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. К., 1994. С. 209-214.

33. Корсак Р. В. Перспективи використання замків у готельній індустрії України: досвід Чеської республіки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 24, том 2, 2019. С. 11–16.

34. Корсак Р. В., Берец А. Розвиток туризму в країнах Європейського Союзу та досвід організації для України на початку ХХІ ст. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Київ : Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 108. С. 98–101.

35. Кузьмук О. Толкачов Ю. Меджибізька фортеця у працях істориків та краєзнавців. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: зб. наук. ст. Вип. 16. Київ, ХІК, Часи козацькі, 2007. 476 с.

36. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів :Світ, 1993. 176 с.

37. Лисий І.О. Проблематика етнотуристичного використання замків Івано-Франківської області. *Карпатський край*. Вип. 1 (4). 2014. С. 117–123.

38. Маркевич М. Замковий туризм Західної України. *Міжнародний бізнес та замковий туризм в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. Тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль-Збараж, 28-29 квіт. 2017 р.]. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 177–179.

39. Мацюк О. Фортеці і замки України. *Пам'ятки України*. 1999. № 2. С. 23–29.

40. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів: Центр Європи, 2005. 192 с.

41. Оконченко О. М. Архітектура фортифікацій замків Західної України середини ХVІ – кінця ХVІІ століть : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури : 18.00.01 – теорія

архітектури, реставрація пам'яток архітектури / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. 24 с.

42. Омельчук Б. А. Вивчення, збереження та використання замків і фортець Західної України: історичний аспект. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*, 2012. № 724. С. 74–80.

43. Омельчук Б. А. Охорона та використання замків та фортець Західної України: історичний аспект. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. № 724: Держава та армія. 2012. С. 74–80.

44. Петровський О. Проблеми збереження та використання замків: ретроспектива та сучасне вирішення. Матер. наук.-практ. конф. «Замки Тернопілля – невід'ємна складова історикокультурної спадщини України». Збараж: Видання Національного зап-ка «Замки Тернопілля», 2006. С. 124–130.

45. Піняжко Т. Реставрація та сучасне використання фортифікаційних об'єктів Галичини середини ХІХ століття. *Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій*: збірн. наук. праць за результатами 4-ої Міжнар. конф. мол. науковців (м. Львів, 30 – 31 трав. 2012 р.). Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2013. С. 114–118.

46. Пірко В. О. Оборонні споруди. Український культурологічний центр. Донецьк : Донецьке відділення НТШ, Східний видавничий дім, 2007. 176 с.

47. Пламенецька О. Фортеці й замки в Україні. *Пам'ятки України*. 1996. № 2. С. 13–25.

48. Полутренко У.Б. Методи збереження та відновлення палацово-замкових комплексів Прикарпаття. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Вип. 37. 2014. С. 255–262.

49. Пустиннікова І.С. Україна. 101 старовинний замок. Х.: Веста, 2009. 64 с.

50. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток

фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.

51. Сіцінський Ю. Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст. (Історично-археологічні нариси). Упор. С.В.Трубчанінов. Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1994. 96 с.

52. Смирнов І.Г. Логістичний менеджмент рекреаційно-туристичних ресурсів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.Сковороди»*. Спец. випуск. 2010. С. 270–274.

53. Тертична Ю. В. Замковий туризм в Україні. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 3. С. 91–97.

54. Федунків З. Еволюція оборонних укріплень бастіонних регулярних замків Західної України. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.- технічний збірник*. Київ: КНУБА, 2016. Вип. №43. С. 332–342.

55. Федунків З. Локалізація замку і міських укріплень м. Калуш XVI–XVIII ст. за історичними та картографічними матеріалами. *Праці Центру пам'яткознавства*. Збірник наукових праць. №27. Київ, 2015. 334 с. С. 278–290.

56. Чайка В. Збаразький та інші пізньосередньовічні замки Тернопільщини як пам'ятко-охоронні об'єкти. *Археологічні студії* /Ін-т археології НАНУ, Буков. центр археол. досл. при ЧДУ. Вип. 4. Чернівці, 2010. С. 324–332.

57. Черешнюк Т., Кузишин А. Європейський досвід використання оборонних споруд з метою туризму та рекреації. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. №2. 2020. С. 115–123.

58. Шашкова І. С., Буравченко С. Г., Хлюпін О. А. Методи пристосування замків під культурно-туристичні комплекси. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Випуск 61. 2021. С. 139–158.

59. Шевченко В. Фортифікаційні ідеї Альбрехта Дюрера і їх втілення

в Україні. *Пам'ятки історії України: історія та культура*. № 3-4. 1998. С. 83–87.

60. Шикеринець В. В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Держава та регіони*. Сер. Держ. упр. 2012. Вип. 3. С. 92–96.

61. Репетун А.О., Віндюк А.В. Об'єкти фортифікаційного будівництва як складова історико-архітектурної спадщини України. *Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства* : матеріали міжнар. наук. конф., 10 лист. 2023 р. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2023. С. 546–548.

ДОДАТКИ

Додаток А
Замки Закарпаття

Ужгородський замок

Замок Паланок (Мукачівський замок)

Невицький замок

Середнянський замок

Хустський замок

Виноградівський замок